Honoré de BALZAC

Vicarul din Tours

Lui David-sculptor

Durata operei în fruntea căreia înscriu numele vostru, de două ori vestit în acest veac, e foarte problematică; în timp ce voi îl gravați pe al meu în bronzul ce supraviețuieşte națiunilor, cu toate că n-a fost lovit decât de obişnuitul ciocan al făuritorului de medalii. Numismații nu vor fi, oare, încurcați în fața atâtor capete încoronate din atelierul vostru, când vor afla, în cenuşa Parisului aceste existențe perpetuate de voi dincolo de viața popoarelor şi în care el vor vrea să deslușească dinastii? Vouă, deci, acest divin privilegiu: mie, recunoştința.

DE BALZAC

Pe la începutul toamnei anului 1826, abatele Birotteau, personajul cel mai de seamă al acestei istorisiri, a fost surprins de un ropot de ploaie pe când se întorcea din casa în care îşi petrecuse întreaga seară. Străbătea, prin urmare, atât de repede cât rotunjimea dolofană a ființei sale i-o îngăduia, mica piață pustie numită le *Cloître*[1] care se află în partea de dindărăt a bisericii Saint-Gatien din Tours.

Abatele Birotteau, omuleț scund, stacojiu şi congestiv, în vârstă

Honoré de BALZAC

Vicarul din Tours

Lui David-sculptor

Durata operei în fruntea căreia înscriu numele vostru, de două ori vestit în acest veac, e foarte problematică; în timp ce voi îl gravaţi pe al meu în bronzul ce supravieţuieşte naţiunilor, cu toate că n-a fost lovit decât de obişnuitul ciocan al făuritorului de medalii. Numismaţii nu vor fi, oare, încurcaţi în faţa atâtor capete încoronate din atelierul vostru, când vor afla, în cenuşa Parisului aceste existenţe perpetuate de voi dincolo de viaţa popoarelor şi în care el vor vrea să desluşească dinastii? Vouă, deci, acest divin privilegiu: mie, recunoştinţa.

DE BALZAC

Pe la începutul toamnei anului 1826, abatele Birotteau, personajul cel mai de seamă al acestei istorisiri, a fost surprins de un ropot de ploaie pe când se întorcea din casa în care îşi petrecuse întreaga seară. Străbătea, prin urmare, atât de repede cât rotunjimea dolofană a fiinţei sale i-o îngăduia, mica piaţă pustie numită le *Cloître*[{1}] care se află în partea de dindărăt a bisericii Saint-Gatien din Tours.

Abatele Birotteau, omuleţ scund, stacojiu şi congestiv, în vârstă de vreo şaizeci de ani, avusese de suferit până acum

câteva atacuri de gută. Şi iată, dintre toate micile neajunsuri ale vieţii omeneşti, cel pe care bunul preot îl ura mai îndeosebi, era să-şi stropească pe neaşteptate pantofii cu catarame mari de argint şi să-şi ude tălpile. Într-adevăr, cu toate că îşi împacheta pe orice vreme picioarele în şoşoni de flanelă, cu acea grijă pe care feţele bisericeşti o au pentru ele însele, totdeauna îl pătrundea puţintică umezeală; apoi, în ziua următoare, guta îi dădea fără greş câteva dovezi de statornicie. Dar fiindcă pavajul pieţei le *Cloître* e totdeauna uscat şi fiindcă abatele Birotteau câştigase trei franci şi jumătate la doamna de Listomère la jocul de whist[{2}], el îndura ploaia cu resemnare, de pe la mijlocul Pieţei Arhiepiscopiei unde începuse să cadă din belşug. De altfel, tocmai în clipa aceasta, el îşi dezmierda visul lui cel scump, o dorinţă veche de mai bine de doisprezece ani, o dorinţă preoţească, o dorinţă care, mângâiată seară de seară părea că se apropie de îndeplinire; în sfârşit, el se simţea prea bine cu gândul la veşmintele îmblănite ale unui canonic ca să mai ia seama la tulburările văzduhului. Toată seara oaspeţii obişnuiţi ai doamnei de Listomère aproape că îi garantaseră numirea lui în locul de canonic, pe atunci vacant la adunarea metropolitană de canonici de la Saint-Gatien, încredinţându-l că nimeni nu-l merita mai mult ca el, ale cărui drepturi, multă vreme nesocotite, erau de netăgăduit. Dacă ar fi pierdut la cărţi, dacă ar fi aflat că abatele Poirel, concurentul său, a fost făcut canonic, atunci bătrânelul ar fi găsit ploaia foarte rece. Poate că ar fi găsit că viaţa e rea. Dar se găsea într-una dintre rarele împrejurări ale vieţii în care un simţământ de fericire te face să uiţi de toate. Grăbind pasul, se supunea unei mişcări maşinale, şi adevărul, atât de esenţial într-o istorie a moravurilor, ne sileşte să spunem că nu se gândea nici la ploaie, nici la gută.

Pe vremuri, în piaţa *le Cloître,* în partea dinspre *la Grande Rue* erau mai multe case unite printr-o împrejmuire, toate proprietatea catedralei şi în care locuiau câţiva demnitari bisericeşti. De când cu confiscarea bunurilor clerului, primăria făcuse din pasajul care desparte aceste case, o stradă numită *de la Psalette* şi prin care te puteai duce din piaţa *le Cloître* în strada mare – *la Grande Rue.* Numele acesta ne arată îndeajuns că acolo sălăşluiau altădată marele cantor, şcolile sale şi acei care trăiau sub ascultarea sa. Partea stângă a acesteia e ocupată în întregime de o singură casă ale cărei ziduri sunt străbătute de stâlpii de boltă ai catedralei Saint-Gatien, oare sunt aşezaţi în mica şi îngusta ei grădină într-un fel care te face să te întrebi dacă biserica a fost zidită înainte sau după această străveche locuinţă. Dar cercetând arabescurile şi forma ferestrelor, boltirea porţii şi exteriorul acestei case înnegrite de vreme, un arheolog îşi dă seama că ea a făcut din capul locului parte din măreţul monument cu care se află unită. Un iubitor de lucruri vechi, dacă ar exista în Tours, unul dintre oraşele cele mai puţin literare din Franţa, ar putea chiar să recunoască, la intrarea din piaţă a pasajului, câteva urme din arcada care alcătuia odinioară portalul acestor locuinţe ecleziastice şi care fără îndoială că se armoniza cu înfăţişarea generală a edificiului. Aşezată la nord de Saint-Gatien această casă se afla necontenit în umbra aruncată de această mare catedrală asupra căreia timpul şi-a aruncat mantaua sa întunecată în care şi-a întipărit zbârciturile, şi-a semănat frigul său umed, muşchiul său şi înaltele ierburi. Astfel că această locuinţă e veşnic învăluită într-o adâncă tăcere, întreruptă doar de sunetele clopotelor, de cântul rugăciunilor care răzbate prin pereţii bisericii, sau de ţipătul ciorilor cuibărite în vârful clopotniţelor. Locul acesta e un pustiu de pietre, o singurătate care are o pronunţată fizionomie proprie şi care nu poate fi locuită decât de fiinţe ajunse la o nesimţire totală sau înzestrate cu o putere sufletească uimitoare.

Casa despre care e vorba a fost totdeauna locuită de câte un abate şi aparţinea unei fete bătrâne, numită domnişoara Gamard. Cu toate că bunul acesta a fost dobândit de la naţiune, în timpul Terorii, de către tatăl domnişoarei Gamard, deoarece de douăzeci de ani această fată bătrână găzduia în ea numai preoţi, nimeni nu lua în nume de rău, sub Restauraţie[{3}], ca o dreptcredincioasă să păstreze un bun naţional; poate că oamenii evlavioşi bănuiau că avea de gând să-l lase moştenire bisericii, iar oamenii de lume nu vedeau că i s-a dat o altă destinaţie.

Abatele Birotteau se îndrepta deci spre casa aceasta, în care locuia de doi ani de zile. Aşa cum era pe atunci canonicatul, apartamentul său fusese ţinta râvnei sale şi al său *hoc erat in votis*[{4}] vreme de doisprezece ani. Să fie chiriaşul cu masă şi locuinţă al domnişoarei Gamard şi să ajungă canonic, iată cele două mari visuri ale vieţii sale: poate că ele rezumă tot ce poate cuprinde ambiţia unui preot care, socotindu-se ca într-o călătorie spre veşnicie, nu poate dori pe lumea asta decât un adăpost bun, o masă bună, veşminte curate, pantofi cu catarame de argint, lucruri care îndestulează nevoile trupului şi un canonicat pentru mulţumirea amorului-propriu, acest sentiment de nedescris oare se zice că ne va însoţi până şi atunci când vom fi în preajma lui Dumnezeu, fiindcă şi sfinţii au o ordine ierarhică. Însă râvnirea apartamentului, pe atunci locuit de abatele Chapeloud, acest sentiment, o nimica toată în ochii oamenilor de lume, fusese pentru el o adevărată patimă, o patimă plină de piedici şi, întocmai ca şi cele mai criminale patimi, plină de speranţe, de plăceri şi de remuşcări.

Împărţirea încăperilor casei nu era convenabilă şi nu îngăduia domnişoarei Gamard să ţină în gazdă mai mult de două persoane. Or, cu aproape doisprezece ani înainte de ziua în care Birotteau ajunse chiriaşul acestei fete bătrâne, ea îşi luase sarcina de a îngriji de cele necesare pentru mulţumirea şi sănătatea domnului abate Troubert şi a domnului abate Chapeloud. Abatele Troubert era în viaţă.

Abatele Chapeloud murise şi Birotteau îi luase neîntârziat locul.

Răposatul domn abate Chapeloud, în timpul vieţii sale canonic de Saint-Gatien, fusese prietenul intim al abatelui Birotteau. De câte ori vicarul intrase la canonic[{5}] în casă, îi admirase cu statornicie apartamentul, mobila şi biblioteca. Din această admiraţie îi veni într-o bună zi pofta să ia în stăpânire toate aceste frumoase lucruri. I-a fost cu neputinţă abatelui Birotteau să-şi înăbuşe această dorinţă din a cărei pricină suferise adesea îngrozitor când îşi dădea seama că numai moartea celui mai bun prieten al său putea să-i îndestuleze această lăcomie ascunsă. Abatele Chapeloud şi prietenul său Birotteau nu erau oameni bogaţi. Amândoi fii de ţărani, nu aveau alt nimic afară de lefurile sărăcăcioase hărăzite preoţilor şi micile lor economii au fost folosite ca să străbată vremurile de restrişte ale Revoluţiei. Când Napoleon puse din nou cultul catolic în drepturile lui, abatele Chapeloud fu numit canonic de Saint-Gatien şi Birotteau deveni vicar al catedralei. Chapeloud intră atunci în gazdă la domnişoara Gamard. Când Birotteau se duse să-l vadă pe canonic în noua 1ui locuinţă, găsi că apartamentul e cât se poate de bine împărţit; dar nu văzu nimic altceva. Începutul acestei neînfrânate pofte mobiliare semăna cu acel al unei adevărate patimi care, la un tânăr, porneşte câteodată de la o admiraţie rece pentru femeia pe care mai târziu o va iubi pe veci.

Apartamentul acesta, deservit de o scară de piatră, se găsea într-o aripă de locuit aşezată înspre miazăzi. Abatele Troubert locuia la parter şi domnişoara Gamard la primul etaj al clădirii principale cu faţa la stradă. Atunci când Chapeloud intră în locuinţa sa, încăperile erau goale şi tavanele înnegrite de fum. Pervazurile căminelor de piatră, destul de prost sculptate, nu fuseseră niciodată vopsite. Drept orice mobilier, bietul canonic şi-a pus mai întâi un pat, o masă, câteva scaune şi puţinele cărţi pe care le avea.

Apartamentul semăna cu o femeie frumoasă, în zdrenţe. Dar după vreo doi sau trei ani, o doamnă vârstnică îi lăsă două mii de franci moştenire şi abatele Chapeloud cumpără cu această sumă o bibliotecă de stejar care provenea de la dărâmarea unui castel jefuit de către Banda Neagră{6} şi impresiona prin nişte sculpturi vrednice de admiraţia artiştilor. Abatele făcu această cumpărătură ademenit nu atât de ieftinătatea ei, cât de desăvârşita potrivire dintre dimensiunile mobilei şi acelea ale galeriei. Economiile sale îi îngăduiră să restaureze în întregime acea galerie până atunci săracă şi lăsată în părăsire. Parchetul a fost ceruit cu grijă, tavanul văruit, lambriurile au fost vopsite în aşa fel, încât să se vadă variaţia de culoare şi nodurile stejarului. Un cămin de marmură înlocui pe cel vechi. Canonicul avea destul gust ca să umble şi să găsească fotolii vechi de lemn de nuc sculptat. O masă lungă de abanos şi două dulapuri de Boulle{7} dădură în cele din urmă acestei galerii o înfăţişare plină de expresie. În răstimp de doi ani, darurile din partea drept-credincioşilor şi câteva moşteniri, deşi mărunte, de la evlavioasele care se spovedeau la el, umplură cu cărţi rafturile bibliotecii până atunci pustii. În sfârşit, un unchi al lui Chapeloud, un bătrân oratorian{8}, îi lăsă prin testament colecţia lui în in-folio din *Părinţii Bisericii* şi multe alte mari lucrări foarte preţioase pentru un cleric. Surprins din ce în ce mai mult de schimbările una după alta ale galeriei altădată goale, Birotteau ajunse treptat şi fără voia lui la o neînfrânată poftă. Dorea să fie stăpânul acestui cabinet atât de potrivit cu seriozitatea moravurilor bisericeşti. Patima aceasta creştea din zi în zi. Ocupat zile întregi la lucru în acest azil, vicarul putu să-i preţuiască tihna şi tăcerea, după ce îi admirase la început armonioasa împărţire. În anii următori, abatele Chapeloud făcu din chilia sa un oratoriu pe care evlavioasele sale credincioase îl înfrumuseţaseră cu drag. Ceva mai târziu, o doamnă oferi canonicului pentru camera sa o masă tapisată pe care o brodase îndelung ea însăşi sub ochii acestui om

blajin, fără ca el să-i bănuiască destinaţia. Aşa că de atunci şi odaia de culcare, ca şi galeria, îl ameţi de încântare pe vicar. În sfârşit, cu trei ani înainte de a muri, Chapeloud îşi completase cu tot dichisul apartamentul său, împodobindu-i şi salonul. Deşi tapisată simplu cu catifea roşie de Utrecht, mobila îi plăcuse foarte mult lui Birotteau. Din ziua în care colegul canonicului văzu perdelele de mătase roşie cu desene mari, mobilele de mahon, covorul Aubusson{9} care împodobeau această largă încăpere proaspăt zugrăvită, apartamentul lui Chapeloud deveni pentru el obiectul unei monomanii secrete. Să locuiască acolo, să se culce în patul cu perdele mari de mătase, în care dormea canonicul, să găsească în jurul lui, totul la îndemână, întocmai ca Chapeloud, însemna pentru Birotteau toată fericirea: dincolo, nu mai vedea nimic. Tot ceea ce lucrurile pământeşti pot stârni ca poftă şi ambiţie în inima celorlalţi oameni, se concentră la abatele Birotteau în sentimentul adânc şi tainic cu care dorea un interior asemănător cu acela pe care şi-l crease abatele Chapeloud. Când prietenul său se îmbolnăvea, el se ducea desigur să-l vadă, călăuzit de o dragoste adevărată: dar, când afla de boala canonicului său, sau când sta cu el să-i ţină de urât, în fundul sufletului său luau naştere, fără voia lui, mii de gânduri a căror expresie simplă era întotdeauna:

„Dacă Chapeloud ar muri, aş putea căpăta locuinţa sa”. Cu toate acestea, fiindcă Birotteau avea o inimă de aur, idei înguste şi o minte mărginită, nu mergea până la a concepe mijlocul prin care să i se lase prin testament, biblioteca şi mobilele prietenului său.

Abatele Chapeloud, un egoist blând şi iertător, ghici patima prietenului său, ceea ce nu era greu, şi îl iertă pentru aceasta, ceea ce poate părea mai puţin uşor din partea unui preot. Dar şi vicarul, a cărui prietenie a rămas mereu aceeaşi, n-a încetat să se plimbe zilnic cu prietenul său pe aceeaşi alee de ulmi din Tours, fără să-i pară rău vreo clipă de timpul închinat de douăzeci de ani acestei

preumblări. Birotteau care socotea că dorinţele sale cele fără voie sunt nişte greşeli, ar fi fost în stare din căinţă, de cel mai mare devotament pentru abatele Chapeloud. Acesta îşi plăti datoria faţă de o frăţie atât de naiv de sinceră, spunând cu câteva zile înainte de moarte vicarului care îi citea gazeta *La Quotidienne*[{10}]*:*

— De data asta, ai să capeţi apartamentul. Simt că totul s-a sfârşit pentru mine.

Într-adevăr, abatele Chapeloud lăsă prin testament lui Birotteau biblioteca şi mobilierul său. Stăpânirea acestor lucruri, dorite cu atâta patimă şi perspectiva de a fi luat în pensiune de către domnişoara Gamard, alină foarte mult durerea pricinuită lui Birotteau de pierderea prietenului său, canonicul; poate că nu l-ar fi înviat din morţi, dar de plâns l-a plâns. Vreme de câteva zile a fost întocmai ca Gargantua care, când îi muri nevasta la naşterea lui Pantagruel, nu ştia dacă trebuie să se bucure de naşterea fiului său. sau să se întristeze că şi-a înmormântat-o pe buna sa Badebec[{11}] şi se amăgea bucurându-se de moartea nevestei sale şi jeluindu-se de naşterea lui Pantagruel. Abatele Birotteau îşi petrecu primele zile de doliu verificând cărţile din biblioteca *sa,* slujindu-se de mobilele *sale,* cercetându-le, spunând pe un ton care, din nenorocire, n-a putut fi notat: „Bietul Chapeloud!” În sfârşit, bucuria şi durerea îl stăpâneau într-atât, încât nu simţi nicio durere aflând că locul de canonic, în care răposatul Chapeloud nădăjduise să-l aibă ca urmaş pe Birotteau, fusese dat altuia. Şi cum domnişoara Gamard îl luase cu dragă inimă în gazdă pe vicar, acesta luă parte din clipa aceea la toate fericirile vieţii materiale pe care i-o lăuda defunctul canonic. Nepreţuită fericire! Dacă ne-am lua după spusele răposatului abate Chapeloud, niciunul dintre toţi preoţii ce locuiau în oraşul Tours, nici chiar arhiepiscopul, nu putea fi obiectul unor îngrijiri atât de gingaşe, atât de migăloase ca acelea cu care domnişoara

Gamard îi copleşea pe cei doi găzduiţi ai săi. Aproape întotdeauna, pe când se plimba cu prietenul său pe aleea de ulmi, canonicul începea prin a-i lăuda cina îmbelşugată pe care o avusese şi rareori i se întâmpla, în timpul celor şapte preumblări pe săptămână, să nu spună cel puţin de patruzeci de ori:

— Fata asta nemaipomenită a fost desigur făcută să aibă grijă de clerici. la gândeşte-te, îi spunea abatele Chapeloud lui Birotteau, că vreme de doisprezece ani unul după altul, rufăria albă, stihare, gulere, nimic nu mi-a lipsit niciodată. Totdeauna găsesc fiecare lucru la locul său, în număr îndestulător şi cu miros de stânjenei. Mobilele mele sunt frecate regulat şi totdeauna atât de bine şterse, că de multă vreme nu mai ştiu ce e praful. Văzut-ai vreodată la mine vreun grăunte de praf? Unde mai pui că lemnele de foc sunt bine alese, că lucrurile cele mai mărunte sunt deosebit de bune; pe scurt, se pare că domnişoara Gamard e necontenit cu ochii pe camera mea. Nu-mi amintesc să fi sunat de două ori în doisprezece ani, ca să cer ceva! Asta viaţă! Să n-ai nevoie să cauţi nimic, nici măcar papucii. Să găseşti totdeauna un foc bun, o masă bună. În sfârşit, foalele mele mă scoteau din răbdări, aveau gâtlejul îmbâcsit, dar n-a trebuit să mă plâng de două ori. Zis şi făcut, în ziua următoare domnişoara mi-a dat nişte foale noi şi două vătraie cu care mă vezi scurmând în foc.

Drept orice răspuns, Birotteau zicea:

— Cu miros de stânjenei! Acest *cu miros de stânjenei* îl izbea întotdeauna. Cuvintele canonicului însemnau o fericire de neînchipuit pentru bietul vicar, căruia gulerele şi stiharele acelea îi luau minţile, pentru că nu era ordonat duşi de puţin şi adesea uita să se îngrijească să aibă de-ale mâncării. Astfel, fie că umbla cu strânsul milosteniei, fie că slujea liturghia, când o zărea pe domnişoara Gamard la Saint-Gatien, nu pierdea din vedere să-i arunce o privire blândă şi binevoitoare, asemeni celeia pe care sfânta Tereza o arunca spre cer.

Bunăstarea pe care şi-o doreşte fiecare făptură, şi pe care o dorise de atâtea ori, îi fu în sfârşit hărăzită. Dar fiindcă îi vine foarte greu fiecăruia să trăiască fără un vis al său, chiar şi unui preot, de vreun an şi jumătate abatele Birotteau îşi înlocuise cele două patimi satisfăcute cu dorul de un canonicat. Titlul de canonic devenise pentru el ceea ce trebuie să fie senatoria pe viaţă pentru un ministru plebeu. Astfel că probabilitatea numirii sale, speranţele care tocmai i se dăduseră la doamna de Listomère, îi învârteau aşa de bine capul, încât nu-şi aduse aminte că şi-a uitat umbrela, decât când a ajuns acasă. Poate chiar nici nu şi-ar fi adus aminte dacă n-ar fi fost ploaia care cădea şiroaie, până într-atâta era de absorbit de plăcerea cu care îşi repeta întruna tot ceea ce îi spuseseră în privinţa înaintării sale, oaspeţii doamnei de Listomère, o bătrână doamnă la care îşi petrecea seara de miercuri. Vicarul sună foarte tare, ca şi cum ar fi vrut să spună servitoarei să nu-l facă să aştepte. Apoi se ghemui sub poartă, ca să-l plouă cât mai puţin cu putinţă, dar apa care se scurgea de pe acoperiş îi udă tocmai vârful pantofilor şi vântul din când în când îi repezi în faţă câteva răbufniri de ploaie, destul de asemănătoare unor duşuri. După ce calculase câtă vreme îi trebuie cuiva să iasă din bucătărie şi să vină să tragă de funia de la poartă, el sună încă o dată într-un fel menit să işte un clinchet foarte plin de înţeles. „Se poate să fie plecaţi”, îşi zise el, neauzind nicio mişcare înăuntru. Şi pentru a treia oară el începu din nou cu sunetul care se auzi atât de ascuţit în casă şi fu repetat atât de dar de toate ecourile catedralei, încât era cu neputinţă să nu se trezească cineva de atâta zarvă. Şi nu fără oarecare plăcere amestecată cu necaz, auzi el după câteva clipe, saboţii servitoarei răsunând pe podeaua de prundiş. Cu toate acestea, suferinţa podagrosului nu luă sfârşit atât de repede cât credea el. În loc să tragă de funie, Marianne fu

silită să deschidă poarta cu cheia cea mare şi să scoată zăvoarele.

— Cum poţi să mă laşi să sun de trei ori pe o vreme ca asta? îi zise el Mariannei.

— Dar domnule, vezi bine că poarta era încuiată. Toată lumea s-a culcat de mult şi a sunat de unsprezece fără un sfert. Domnişoara o fi crezut că nici nu ai plecat de acasă.

— Dar dumneata m-ai văzut bine că am plecat! De altfel, domnişoara ştie că mă duc la doamna de Listomère în fiecare miercuri.

— Zău domnule. am făcut numai ce mi-a poruncit domnişoara, răspunse Marianne închizând poarta.

Aceste cuvinte dădură abatelui Birotteau o lovitură care îi fu eu am mai dureroasă cu cât visarea de până atunci îl făcuse şi mai fericit. Tăcu, o urmă pe Marianne în bucătărie ca să-şi ia sfeşnicul pe oare se aştepta să-l găsească la locul ştiut. Dar în loc să intre în bucătărie, Marianne îl duse pe abate în odaia lui, unde vicarul îşi zări sfeşnicul pe o masă ce se găsea la uşa salonului roşu, într-o, anticameră formată de palierul scării la care defunctul canonic adaptase un geamlâc încăpător. Mut de uimire, intră repede în odaie, nu zări niciun foc în cămin şi o chemă pe Marianne care nu apucase să coboare.

— Nu mi-ai făcut focul? zise el.

— Să fie cu iertare, domnule abate, răspunse ea. Dar s-o fi stins.

Birotteau se uită din nou la cămin şi se încredinţă că nu se aprinsese focul în acea zi.

— Trebuie să-mi usuc picioarele, reluă el, fă focul.

Marianne se supuse cu graba omului căruia îi e somn. Pe când îşi căuta papucii pe care nu-i găsea în mijlocul covoraşului de lângă pat, ca altă dată, abatele băgă de seamă după unele amănunte din îmbrăcămintea Mariannei, că ea nu ieşise din pat, precum îi spusese. Îşi aminti atunci că de vreo cincisprezece zile încoace era lipsit de toate acele mici îngrijiri care, vreme de optsprezece luni, îi

făcuseră traiul atât de lin. Şi pentru că firea spiritelor înguste le îndeamnă să ghicească tot ce e mărunţiş, el se adânci în straşnice gânduri asupra acestor patru evenimente, imperceptibile pentru oricare altul, dar care, pentru el constituiau patru catastrofe. Era vorba, într-adevăr, de pierderea întregii sale fericiri, în această uitare a papucilor, în minciuna Mariannei cu privire la foc, în neobişnuita mutare a sfeşnicului său pe masa din anticameră şi în popasul silnic, de mai înainte pregătit, pe pragul porţii, în ploaie.

Când flacăra străluci în cămin, când lampa fu în sfârşit aprinsă şi când Marianne îl părăsi fără să-l mai întrebe ca altă dată: „Domnul abate mai are nevoie de ceva?” – abatele Birotteau se lăsă încetişor în frumoasa şi încăpătoarea berjeră a răposatului său prieten; dar mişcarea căderii lui avu în ea ceva trist. Omul nostru era ca doborât sub presentimentul unei cumplite nenorociri. Privirile sale alunecară pe rând peste frumoasa pendulă din perete, peste scrin, peste scaune, perdele, covoare, peste patul ca un mormânt, peste agheasmatar, crucifix, peste Sfânta Fecioară de Valentin, peste un Crist de Lebrun{12}, în sfârşit peste toate amănuntele acestei încăperi; şi expresia fizionomiei sale dezvălui durerile celui mai duios rămas bun pe care şi l-a luat vreodată un îndrăgostit de la prima sa iubită, sau un bătrân de la cei din urmă arbori sădiţi de el. În clipa aceea vicarul descoperise, niţel cam târziu, ce e drept, semnele unei prigoane ascunse, dezlănţuite împotriva lui cam de vreo trei luni, de către domnişoara Gamard, ale cărei rele intenţii ar fi fost, fără îndoială, mult mai din vreme ghicite de către un om de duh. Fetele bătrâne nu sunt oare toate înzestrate cu un anumit talent de a accentua cuvintele şi acţiunile pe care li le inspiră ura? Ele zgârie întocmai ca pisicile. Apoi nu numai că ele rănesc, dar le şi place să rănească şi să arate victimei lor că ele au rănit-o. Într-o împrejurare în care un om de lume nu s-ar fi lăsat zgâriat de două ori, bietul Birotteau trebuia să simtă

de mai multe ori o gheară pe obraz ca să poată crede într-o intenţiune răutăcioasă.

Fără zăbavă, cu acea agerime de minte gata mereu să pună întrebări, pe care o capătă preoţii obişnuiţi a dirigui conştiinţele şi de a studia în toate amănuntele nimicuri în adâncul confesionalului, abatele Birotteau se apucă să-şi formuleze, ca şi cum ar fi fost vorba de o controversă religioasă, problema următoare: dacă aş admite că domnişoara Gamard nu s-a mai gândit la seara de la doamna de Listomère, că Marianne a uitat să-mi facă focul, că ele au crezut că m-am întors acasă; dat fiind că azi dimineaţă am dus jos eu însumi sfeşnicul meu!!! e imposibil ca domnişoara Gamard, zărindu-l în salonul ei să fi crezut că m-am culcat. *Ergo*[{13}], domnişoara Gamard a vrut să mă lase afară în ploaie şi, trimiţând sfeşnicul la mine în odaie, a avut de gând să-mi dea de ştire… „Ce?” zise el cu glas tare, întărâtat de gravitatea împrejurărilor şi ridicându-se ca să-şi dezbrace hainele ude, să-şi ia halatul şi să-şi aranjeze părul pentru noapte. Pe urmă, se plimbă între pat şi cămin, făcând gesturi şi rostind pe diferite tonuri frazele următoare, care toate au fost terminate cu o voce din cap, ca şi cum ar fi vrut să înlocuiască. astfel nişte semne de exclamare:

— Ce Dumnezeu i-am făcut? Ce are cu mine? Nu se poate ca Marianne să fi uitat să-mi facă focul! Domnişoara i-o fi spus să nu mi-l facă! Copil să fiu şi tot ar trebui să-mi dau seama, după tonul şi purtările ei faţă de mine, că am, avut nenorocul să nu-i fiu pe plac. Niciodată nu i s-a întâmplat una ca asta lui Chapeloud. N-am să mai pot trăi în chinurile astea care… la vârsta mea!

Se culcă cu nădejdea că a doua zi dimineaţa va lămuri pricina urii ce nimicea pentru totdeauna această fericire de care se bucurase vreme de doi ani, după ce o dorise atât de mult. Vai! Motivele tainice ale sentimentului pe care domnişoara Gamard îl nutrea pentru el erau sortite să-i rămână în veci necunoscute, nu însă pentru că ar fi fost

greu de ghicit, dar pentru că bietul om era lipsit de acea bună-credinţă cu ajutorul căreia cei mari la suflet şi ticăloşii deopotrivă ştiu să se stăpânească şi să judece. Numai omul de geniu sau intrigantul îşi pot spune: „Am greşit”. Singurii sfătuitori conştiincioşi şi limpezi la minte sunt interesul şi talentul. Dar abatele Birotteau, a cărui bunătate mergea până la prostie, a cărui ştiinţă de carte era ca şi cum i-ar fi fost adăugată prin muncă îndărătnică, care n-avea de loc experienţa oamenilor nici a moravurilor lor şi care trăia între sfânta slujbă şi confesional, cu totul absorbit de îndeletnicirea de a hotărî asupra celor mai uşoare cazuri de conştiinţă, în calitatea lui de duhovnic al pensioanelor din oraş şi al câtorva suflete alese care îl preţuiau, abatele Birotteau putea fi socotit ca un copil bătrân, cu totul străin de cea mai mare parte a moravurilor lumeşti. Numai că egoismul firesc tuturor făpturilor omeneşti, întărit de egoismul propriu preoţilor şi de cel al vieţii mărginite ce se duce în provincie, se dezvoltase în el pe nesimţite şi fără ca să-şi dea seama. Dacă cineva ar fi găsit că merită să scormonească în sufletul vicarului pentru a-i dovedi că în amănuntele infinit de mici ale existenţei sale şi în datoriile cele mai mărunte ale vieţii sale particulare îi lipsea cu totul acel devotament de care se credea însufleţit, el şi-ar fi pus trupul la cazne în mod sincer. Dar cei pe care îi jignim, chiar fără vrere, ţin prea puţin socoteală de nevinovăţia noastră şi urmăresc şi ştiu să se răzbune. Aşadar, Birotteau, oricât ar fi fost el de slab, trebui să se supună efectelor acestei mari justiţii care împarte deopotrivă binele şi răul, care necontenit obligă oamenii să-i îndeplinească sentinţele, numite de unii prostănaci *nenorocirile vieţii.*

Între răposatul abate Chapeloud şi vicar a existat deosebirea că unul era un egoist îndemânatic şi spiritual, iar celălalt un sincer şi neîndemânatic egoist. Atunci când abatele Chapeloud a intrat în pensiune la domnişoara Gamard, el îşi dăduse foarte bine seama de firea gazdei

sale. Învăţase din confesional câtă amărăciune toarnă în inima unei fete bătrâne nenorocirea de a se afla în afara societăţii. Şi a calculat cu multă pricepere purtarea sa în casa domnişoarei Gamard. Pe vremea aceea, gazda lui nefiind mai în vârstă de treizeci şi opt de ani, mai avea încă unele pretenţii, care la aceste discrete fiinţe se preschimbă mai târziu într-o înaltă stimă de ele însele. Canonicul înţelese că pentru a duce viaţă bună cu domnişoara Gamard, trebuia să se poarte cu ea întotdeauna cu aceeaşi luare-aminte şi grijă şi să fie mai infailibil decât Papa. Pentru a dobândi acest rezultat, a avut grijă să nu se stabilească între dânsul şi ea decât punctele de contact strict impuse de buna-cuviinţă, cum şi acele negreşit necesare între oamenii care trăiesc sub acelaşi acoperiş. Astfel, cu toate că abatele Troubert şi el luau masa regulat de trei ori pe zi, se abţinu să ia parte la dejunul comun, deprinzând pe domnişoara Gamard să-i trimită ceaşca de cafea cu lapte în pat. Apoi s-a ferit de plictiseala de la cină, luând în fiecare seară ceaiul în casele în care mergea la sindrofie. Îşi vedea astfel arareori gazda altcândva decât în vremea prânzului; dar sosea totdeauna cu câteva clipe înainte de ora hotărâtă. În timpul vizitei astea de politeţă, îi adresase de-a lungul celor doisprezece ani pe care îi petrecuse sub acoperişul ei aceleaşi întrebări, dobândind din partea ei aceleaşi răspunsuri. În ce fel dormise noaptea domnişoara Gamard, dejunul ei, micile întâmplări casnice, înfăţişarea, igiena ei sufletească, vremea bună sau rea, durata rugăciunilor, impresii de la sfânta slujbă, în sfârşit, sănătatea cutărui sau cutărui preot – iată subiecte care conduceau toată conversaţia aceasta periodică. În timpul prânzului, începea totdeauna s-o măgulească pe departe, trecând necontenit de la calitatea unui fel de peşte, de la bunul-gust al pregătirii mâncărurilor, sau de la calităţile unui sos, la însuşirile domnişoarei Gamard şi la meritele ei, ca stăpână a casei. Era sigur că-i răsfăţa toate vanităţile ei de fată bătrână, când îi lăuda arta cu care erau făcuţi sau

pregătiţi castraveciorii, conservele, pateurile ei şi alte născociri gastronomice. În sfârşit, niciodată vicleanul canonic nu părăsise salonul galben al gazdei sale fără a spune că în nicio casă din Tours nu se servea o cafea atât de bună ca aceea care tocmai fusese savurată. Mulţumită acestei desăvârşite cunoaşteri a caracterului domnişoarei Gamard şi acestei ştiinţe de a se purta, dovedită de canonic vreme de doisprezece ani, n-a iscat niciodată subiect de discuţie între ei nici cea mai neînsemnată chestie de disciplină casnică.

Abatele Chapeloud îşi dăduse seama din capul locului cât de colţuroasă, de aspră şi de ciufută era fata bătrână şi îşi potrivise purtarea, în ceea ce privea atingerile de neînlăturat dintre ei doi, în aşa fel încât să poată dobândi de la ea toate hatârurile necesare fericirii şi liniştit vieţii sale. Ca urmare, domnişoara Gamard spunea că abatele Chapeloud era un om foarte plăcut, foarte prietenos şi înţelegător şi avea mult spirit. Cât despre abatele Troubert, dreptcredincioasa nu spunea chiar nimic. Intrat cu totul în mişcarea vieţii ei, ca un satelit în orbita planetei lui, Troubert era pentru ea un fel de făptură intermediară între indivizii de specie umană şi de specie canină; era aşezat în inima ei, drept înainte de locul sortit prietenilor şi câinelui mops mare şi astmatic pe care-l iubea cu duioşie; îl chivernisea în toate celea şi amestecul de-a valma al intereselor lor merse atât de departe, încât foarte multe persoane dintre cele ce făceau parte din societatea domnişoarei Gamard, credeau că abatele Troubert îşi pusese ochii pe averea fetei bătrâne, şi-o apropia cu o răbdare necurmată, şi că o conducea cu atât mai bine cu cât părea că i se supune, fără să lase să se vadă din partea lui nici cea mai mică dorinţă de a o călăuzi. Când abatele Chapeloud muri, fata bătrână, care voia să aibă în gazdă un chiriaş cumsecade, se gândi firește la vicar. Nici nu se cunoştea cuprinsul testamentului canonicului şi domnişoara Gamard se şi gândea să dea locuinţa celui răposat dragului

ei abate Troubert care, după părerea ei, stătea foarte prost la parter. Dar când abatele Birotteau ajunse să fixeze cu fata bătrână învoielile sub semnătura privată ale găzduirii sale, ea văzu că era atât de îndrăgostit de apartamentul pentru care hrănise un timp atât de îndelungat dorinţe a căror violenţă putea fi atunci mărturisită, încât nu îndrăzni să-i vorbească de un schimb şi sacrifică sentimentul interesului. Pentru a mângâia pe prea iubitul canonic, domnişoara înlocui latele cărămizi albe Château-Renaud, ce alcătuiau pardoseala de lespezi de piatră a apartamentului printr-un parchet de lemn de Ungaria şi îi reconstrui un cămin care scotea fum.

Vreme de doisprezece ani, abatele Birotteau se văzuse cu prietenul său Chapeloud, fără ca vreodată să-i fi dat prin gând să caute să afle de unde proveneau raporturile atât de migălos de grijulii dintre el şi domnişoara Gamard. Când se mută la această cucernică fecioară, el se afla în starea unui îndrăgostit în pragul fericirii. Chiar şi fără să fi fost din fire sărac cu duhul, ochii lui erau prea orbiţi de atâta noroc, ca să mai şi poată judeca pe domnişoara Gamard şi să mai chibzuiască asupra măsurii pe care trebuia să o păstreze în zilnicele lui legături cu ea. Domnişoara Gamard, văzută de departe şi prin prisma fericirilor pământeşti pe care vicarul visa să le guste pe lângă ea, i se părea o făptură desăvârşită, dreptcredincioasă, fără cusur, o fiinţă milostivă până în adâncul sufletului, femeia din Evanghelie, fecioara înţeleaptă, împodobită cu acele virtuţi umile şi smerite ce răspândesc asupra vieţii o mireasmă cerească. Astfel, cu tot entuziasmul unui om care-şi atinge o ţintă îndelung dorită, cu nevinovăţia unui copil, cu zăpăceala neroadă a unui bătrân fără experienţă mondenă, el intră în viaţa domnişoarei Gamard, întocmai ca o muscă ce se prinde într-o pânză de păianjen. Chiar în prima zi când ajunse să ia cina şi să doarmă la bătrâna domnişoară, îl reţinu în salonul ei dorinţa de a-i face cunoştinţa, ca şi acea emoţie

inexplicabilă pe care o simt bărbaţii sfielnici, stânjeniţi de teama de a fi necuviincioşi dacă întrerup o convorbire ca să se retragă. Rămase deci acolo toată seara. Mai târziu, sosi şi o altă fată bătrână, prietenă cu Birotteau, domnişoara Salomon de Villenoix. Domnişoara Gamard avu atunci bucuria să aranjeze la ea acasă o partidă de boston. La culcare, vicarul se gândi că a petrecut o seară foarte plăcută. Deoarece, nu cunoştea încă decât foarte puţin pe domnişoara Gamard şi pe abatele Troubert, el nu-l cunoscu caracterele lor decât la suprafaţă. Foarte puţine fiinţe îşi dau de gol dintru început, cusururile. În genere, fiecare se străduieşte să se prezinte cu o înfăţişare atrăgătoare. Deci abatele Birotteau îşi făcu minunatul plan de a-şi consacra serile domnişoarei Gamard, în loc de a merge să şi le petreacă în oraş. De câţiva ani de zile, gazda lui zămislise o dorinţă, care se înteţea din ce în ce. Această dorinţă, pe care o nutresc deopotrivă bătrânii şi chiar femeile frumoase, se preschimbase la ea într-o pasiune asemănătoare aceleia pe care o avea Birotteau pentru apartamentul prietenului său Chapeloud şi rodea inima fetei bătrâne stăpânită de trufia şi de egoismul, de pizma şi de vanitatea cu care se nasc oamenii de lume. Această poveste este a tuturor timpurilor: e destul să lărgeşti niţel cercul strâmt înăuntrul căruia se vor mişca aceste personaje şi vei găsi raţiunea suficientă a întâmplărilor din sferele cele mai înalte ale societăţii. Domnişoara Gamard îşi petrecea pe rând serile în şase sau opt case deosebite. Fie că îi părea rău să se vadă silită să meargă în lume şi că se găsea îndrituită, la vârsta ei, de a-i cere acelaşi lucru în schimb; fie că amorul ei propriu era jignit că nu avea un cerc al ei; fie, în sfârşit, că vanitatea ei râvnea la măgulirile îşi avantajele de care vedea că se bucură prietenele, nu avea altă ambiţie decât să facă din salonul ei punctul de întâlnire către care, în fiecare seară un anumit număr de persoane să se îndrepte cu dragă inimă. După ce Birotteau şi prietena lui, domnişoara Salomon, petrecuseră câteva

seri la ea, în tovărăşia credinciosului şi răbdătorului abate Troubert, într-o seară, ieşind de la Saint-Gatien, domnişoara Gamard spuse bunelor ei prietene, faţă de care până atunci se socotea ca şi o sclavă, că persoanele care doresc să o vadă, puteau foarte bine să vină o dată pe săptămână la dânsa, unde aduna un număr de prieteni, îndestulător ca să facă o partidă de boston; că nu putea lăsa singur pe abatele Birotteau, noul ei chiriaş; că domnişoara Salomon nu lipsise încă nici într-o seară în cursul săptămânii; că era cu totul a prietenilor ei şi că… şi că… etc. Cuvintele ei fură cu atât mai smerit semeţe şi din belşug dulcege, cu cât domnişoara Salomon de Villenoix făcea parte din societatea cea mai aristocratică din Tours. Cu toate că domnişoara Salomon venea numai şi numai din prietenie pentru vicar, domnişoara

Gamard era mândră că o primeşte în salonul ei şi, mulţumită abatelui Birotteau, îşi văzu aproape îndeplinit măreţul ei plan de a alcătui un cerc, care ar putea deveni tot atât de numeros, tot atât de plăcut ca şi al doamnei de Listomère, al domnişoarei Merlin de la Blottière şi al altor dreptcredincioase, în măsură să primească societatea pioasă din Tours. Dar, vai! abatele Birotteau spulberă speranţele domnişoarei Gamard. Şi dacă toţi cei ce în viaţa lor au ajuns să se bucure de un noroc îndelung dorit, pot înţelege bucuria vicarului când s-a culcat în patul lui Chapeloud, vor trebui, să priceapă cât de cât durerea simţită de domnişoara Gamard, la răsturnarea planului ei iubit. După ce, vreme de şase luni, abatele Birotteau îşi primise fericirea cu destulă răbdare, el dezertă, luând cu sine şi pe domnişoara Salomon. Cu toate sforţările ei nemaipomenite, domnişoara Gamard de-abia izbutise să recruteze cinci-şase persoane, a căror asiduitate fu destul de problematică şi trebuiau cel puţin patru inşi prezenţi pentru a alcătui o partidă de boston. Fu deci nevoită să-şi mărturisească greşeala şi să se reîntoarcă la vechile ei prietene, fiindcă fetele bătrâne prea se simt rău cu ele

însele, ca să nu caute cu dinadinsul plăcerile puţin onorabile ale societăţii. Pricina dezertării acesteia e uşor de înţeles. Cu toate că vicarul se număra printre cei sortiţi să meargă în rai, în virtutea preceptului: *fericiţi cei săraci cu duhul,* el nu era în stare, ca foarte mulţi proşti, să îndure plictiseala pe care i-o pricinuiau alţi proşti. Oamenii lipsiţi de spirit se aseamănă cu buruienele care cresc mai cu seamă în pământ bun. Le place să petreacă cu atât mai mult cu cât se plictisesc singuri cu ei înşişi. Întruparea vie a plictiselii, căreia îi sunt victime, adăugată la nevoia pe care o simt de a fugi întruna de ei înşişi, naşte într-înşii acea poftă de mişcare, acea dorinţă de a se afla mereu acolo unde nu sunt, care îi caracterizează; ca de altfel pe toate fiinţele lipsite de sensibilitate şi care şi-au greşit viaţa, sau care suferă din vina lor. Fără să adâncească prea mult golul, nimicnicia domnişoarei Gamard, şi fără să-şi explice meschinăria ideilor ei, bietul abate Birotteau îşi dădu seama, spre nenorocul său cam târziu, de cusururile pe care ea le avea, la fel ca toate fetele bătrâne şi de acelea care erau numai şi numai ale ei. Ceea ce e rău la semen, iese în evidenţă atât de tare faţă de ceea ce e bun, încât mai întotdeauna ne uimeşte înainte de a ne supără. Acest fenomen moral ar putea la nevoie să îndreptăţească înclinarea noastră, mai mult sau mai puţin puternică spre clevetire. Este firesc, vorbind din punct de vedere social, să-ţi baţi joc de cusururile aproapelui, încât ar trebui să iertam flecăreala ironică pe care metehnele noastre o îndrituiesc şi să nu ne uimească decât defăimarea. Dar ochii bunului vicar nu aveau niciodată acea agerime care îngăduia oamenilor de lume să vadă şi să evite la timp apucăturile vecinului. Ca să-şi poată da seama de cusururile gazdei sale, fu deci silit să sufere avertismentul pe care natura îl dă tuturor făpturilor sale, durerea! Cele mai multe dintre fetele bătrâne, neadaptându-şi caracterul şi viaţa caracterelor şi vieţii altora, aşa cum cere soarta femeii, au mania de a căuta să supună totul în jurul lor. La domnişoara

Gamard sentimentul acesta degenera în despotism, dar acest despotism nu se putea lega decât de mărunţişuri. Astfel, ca să dăm unul dintr-atâtea exemple, panerul cu fise şi jetoane, aşezat pe masa de boston pentru abatele Birotteau, trebuia să stea pe locul pe care l-a pus ea; şi abatele o supără rău de tot când îl mişca de acolo, ceea ce se întâmpla aproape în fiecare seară. De unde oare îi venea această susceptibilitate neroadă faţă de toate nimicurile şi care le era scopul? Nimeni n-ar fi putut-o spune, nici chiar domnişoara Gamard. Cu toate că era blând ca un mieluşel, noului chiriaş nu-i plăcea totuşi, cum nici oilor nu le place să îndure prea adesea bâta ciobănească, mai ales când e ghintuită cu ţinte lungi şi subţiri. Fără să-şi poată lămuri marea răbdare a abatelui Troubert, Birotteau căuta să scape de fericirea pe care domnişoara Gamard pretindea să i-o potrivească aşa cum ştia ea, crezând că cu fericirea merge ca şi cu dulceţurile; dar nenorocitul a procedat destul de neîndemânatic, din pricina firii sale. Această despărţire n-a avut loc fără o mulţime de hărţuieli şi de înţepături, pe care abatele Birotteau se sili să nu le bage în seamă. La sfârşitul primului an care s-a scurs sub acoperişul domnişoarei Gamard, vicarul îşi reluase vechile obiceiuri, ducându-se să petreacă două seri pe săptămână la doamna de Listomère, trei la domnişoara Salomon şi celelalte două la domnişoara Merlin de la Blottière. Aceste persoane făceau parte din tagma aristocratică a societăţii din Tours, în care domnişoara Gamard nu era primită. Astfel gazda fu cât se poate de jignită de a fi fost părăsită de abatele Birotteau, care o făcea să simtă cât de puţin preţuia: Orice fel de alegere implică un dispreţ pentru obiectul refuzat.

— Domnul Birotteau, nu ne-a găsit pe placul său, zise abatele Troubert către prietenii domnişoarei Gamard, când a fost silită să renunţe la serile de primire. E un om de spirit, un om cu gusturi fine, are nevoie de o lume aleasă,

de lux şi convorbiri scânteietoare de spirit, de cleveteala târgului.

Totdeauna cuvintele acestea îi dădeau domnişoarei Gamard prilejul de a dovedi superioritatea caracterului ei, pe socoteala lui Birotteau.

— Nu are chiar atâta spirit, spunea ea. Dacă n-ar fi fost abatele Chapeloud, n-ar fi fost niciodată primit la doamna de Listomère. Ah! Am pierdut foarte mult, când l-am pierdut pe abatele Chapeloud. Ce om plăcut şi de treabă! În sfârşit, vreme de doisprezece ani n-am avut cu el nici cea mai mică greutate, nici cea mai mică neplăcere.

Domnişoara Gamard făcu abatelui Birotteau un portret atât de puţin măgulitor, încât bietul chiriaş trecu faţă de această societate burgheză, care duşmănea în taină societatea aristocratică, drept un om din cale-afară de cusurgiu şi foarte greu de mulţumit. Apoi, bătrâna domnişoară avu timp de câteva săptămâni plăcerea să audă cum o căinau prietenele ei care, fără să creadă câtuşi de puţin ce spuneau, nu conteneau să-i repete: „Cum, dumneata, atât de blândă şi de bună, să insufli scârbă?” sau: „Nu te necăji, dragă domnişoară Gamard, eşti aşa de bine cunoscută încât…” etc.…

Dar, încântate că pot să scape o seară pe săptămână de a se duce în *le Cloître,* locul cel mai pustiu şi cel mai departe de centru din câte sunt în Tours, toate, în sinea lor, îl binecuvântau pe vicar.

Între oameni care se află necontenit împreună, ura şi iubirea se înteţesc mereu: se găsesc în orice clipe motive de a se urî sau a se iubi tot mai mult. Astfel, abatele Birotteau se făcu nesuferit în ochii domnişoarei Gamard. După optsprezece luni de găzduire, în clipa în care omul nostru credea că vede liniştea mulţumirii în ceea ce era o tăcere plină de ură şi se bucura În sinea lui că ştiuse să trăiască frăţeşte, cum zicea el, cu bătrâna domnişoară, deveni pentru ea ţinta unei prigoane tăcute şi ia unei răzbunări calculate pe îndelete.

Cele patru împrejurări principale, cu poarta încuiată, cu papucii uitaţi, cu lipsa de foc, cu sfeşnicul pus la el în casă, ar fi putut ele singure să-i dezvăluie vrăjmăşia cumplită ale cărei ultime consecinţe nu urmau să-l lovească decât în clipa când aveau să ajungă de nereparat. În fiecare seară, înainte de a adormi de-a binelea, bietul vicar îşi scotocea minţile mult, dar zadarnic şi fireşte le dădea foarte repede de fund, ca să-şi lămurească pricina purtării ciudat de nepoliticoase a domnişoarei Gamard. Într-adevăr, de vreme ce altă dată se purtase cu totul conform logicii, supunându-se legilor naturale ale egoismului său, îi era cu neputinţă de a ghici cu ce greşise faţă de gazda sa. Dacă lucrurile măreţe sunt simple şi uşor de înţeles, lesne de exprimat, micimile vieţii cer în schimb foarte multe amănunte. Întâmplările ce alcătuiesc întrucâtva avanscena acestei drame burgheze, dar în care pasiunile se aprind iar tot atât de violente de parcă ar fi fost stârnite de interese mari, cereau această lungă introducere şi i-ar fi venit greu unui cronicar conştiincios să povestească mai pe scurt amănunţitele lor desfăşurări.

A doua zi de dimineaţă, la deşteptare, Birotteau se gândi cu atâta putere la canonicatul său, încât uită cu totul de cele patru împrejurări în care întrezărise în ajun, semnele sinistre ale unui viitor plin de nenorociri. Vicarul nu era un om care se poate scula fără să i se fi făcut focul; sună, ca să dea de veste Mariannei că s-a trezit şi o chemă la el: pe urma ramase, precum îi era obiceiul, cufundat în visările lui somnolente, în cursul cărora servitoarea avea obiceiul, aprinzându-i căminul, să-l smulgă pe încetul din acest de pe urmă somn, prin zbârnâitul întrebărilor şi al mişcărilor ei, un fel de muzică plăcută lui. Trecu o jumătate de oră fără ca Marianne să apară. Vicarul, pe jumătate canonic, tocmai când se pregătea să tragă încă o dată de cordonul soneriei, se destinse auzind pe scări un pas bărbătesc. Într-adevăr, abatele Troubert după ce bătuse încetişor la uşă, intră, la

invitaţia lui Birotteau. Această vizită, pe care cei doi preoţi şi-o făceau cu destulă regularitate unul altuia, o dată pe lună, nu mira de loc pe vicar. Canonicul se arătă uimit dintru început că Marianne nu făcuse încă focul celui care îi era aproape coleg. Deschise o fereastră. o chemă pe Marianne cu o voce aspră, îi spuse să vină la Birotteau. Apoi, întorcându-se spre fratele său:

— Dacă domnişoara ar afla că n-ai foc, ar certa-o pe Marianne.

După aceste cuvinte el se interesă de sănătatea lui Birotteau şi îl întrebă cu un glas blând dacă mai avea ceva ştiri noi, care să-i dea nădejde că va fi numit canonic. Vicarul îi dădu lămuriri asupra demersurilor făcute şi îi povesti cu naivitate cine sunt persoanele pe lângă care intervenea doamna de Listomère, neştiind că abatele Troubert n-o iertase niciodată pe această doamnă că nu-l admisese în cercul ei, pe el, abatele Troubert, care fusese până acum de două ori propus să fie vicar general al eparhiei.

Era cu neputinţă să întâlneşti două figuri care să arate atâtea contraste câte găseai la cei doi preoţi. Troubert, înalt şi uscăţiv, avea o pieliţă galbenă-verzuie, pe câtă vreme vicarul era ceea ce numim între noi un grăsun. Rumenă şi rotundă, faţa lui Birotteau dezvăluia pe omul cumsecade şi lipsit de idei. Pe câtă vreme faţa lui Troubert, lungă şi brăzdată de cute adânci, căpăta în anumite clipe o expresie plină de ironie şi dispreţ. Dar trebuia să o cercetezi cu băgare de seamă ca să descoperi în ea aceste două sentimente. De obicei, canonicul păstra o linişte desăvârşită, cu pleoapele mereu lăsate peste ochii lui injectaţi, a căror privire se făcea, la nevoie, limpede şi pătrunzătoare. Un păr roşcat întregea această posomorâtă fizionomie, necontenit întunecată de vălul pe care gândurile în care se adâncea îl aruncau asupra chipului său. La început au fost unii care au putut să-şi închipuie că e absorbit de o înaltă şi profundă ambiţie. Dar cei care

pretindeau că-l cunosc mai bine au nimicit în cele din urmă această părere, înfăţişându-l ca îndobitocit de despotismul domnişoarei Gamard sau slăbit de posturi prea lungi. Vorbea rar şi nu râdea niciodată. Pus câteodată în faţa unei întâmplări care îi făcea plăcere, un surâs îi mijea şi se pierdea în cutele feţei sale. Birotteau era dimpotrivă o fire sinceră şi expansivă, îi plăcea să mănânce bine, un nimic îl făcea să râdă cu acea simplicitate a omului bun şi fără ascunzişuri. La prima vedere, abatele Troubert îţi pricinuia fără voia lui un simţământ de groază, pe câtă vreme vicarul aducea un zâmbet blând pe chipul tuturor celor ce-l vedeau. Când, printre arcadele şi naosurile de la Saint-Gatien, măreţul canonic trecea solemn. cu fruntea înclinată, cu privirea severă, îţi inspira respect Statura lui încovoiată era în armonie cu bolţile galbene ale catedralei, cutele veşmântului. său preoţesc aveau în ele ceva monumental, vrednic de a fi sculptat. Dar bunul vicar păşea fără solemnitate, umbla repede încolo şi încoace, se mişca pe loc de parcă se învârtea în jurul său. Aceşti doi oameni aveau totuşi ceva asemănător. Aşa cum înfăţişarea plină de ambiţie a lui Troubert, făcându-l de temut, izbutise poate să-l osândească la locul neînsemnat de simplu canonic, caracterul şi înfăţişarea lui Birotteau păreau să-l fi sortit pe vecie rolului de vicar al catedralei. Cu toate acestea, abatele Troubert, împlinind vârsta de cincizeci de ani, spulberase cu desăvârşire, prin purtarea lui plină de măsură, prin impresia ce o făcea că era lipsit de orice ambiţie şi prin viaţa lui sfântă întru toate, temerile inspirate superiorilor săi de cumplita sa înfăţişare, de destoinicia pe care i-o bănuiau. Şi pentru că sănătatea sa se zdruncinase foarte tare de un an încoace. apropiata sa înălţare la rangul de vicar general al catedralei părea foarte cu putinţă. Rivalii săi, ei înşişi doreau să i se facă numirea, pentru ca s-o poată pregăti mai bine pe a lor, în răstimpul puţinelor zile ce-i mai erau hărăzite de o boală devenită cronică. Departe de a inspira aceleaşi speranţe, bărbia cu două guşi a lui

Birotteau prezenta concurenţilor săi la canonicat, semnele unei sănătăţi înfloritoare şi podagra lui li se părea că e, potrivit zicalei, o chezăşie de viaţă lungă. Abatele Chapeloud, un om cu multă judecată şi foarte plăcut, din care pricină era foarte căutat de oamenii din lumea bună şi de fruntaşii din capitală, se împotrivise totdeauna, dar numai în taină şi cu multă dibăcie, la înaintarea abatelui Troubert. Îi interzisese, foarte îndemânatic, intrarea în toate saloanele în care se aduna cea mai bună societate din Tours, deşi în tot timpul vieţii sale Troubert se purtase cu el cu un respect deosebit, arătându-i în orice prilej cea mai înaltă stima. Această statornică supunere nu izbutise să schimbe părerea răposatului canonic, care, chiar în timpul ultimei sale plimbări, îi spunea încă o dată lui Birotteau:

— Nu te încrede în lunganul ăsta costeliv de Troubert. E un Sixtus al V-lea{14} redus, pe măsura episcopiei. Aşa era prietenul, comeseanul domnişoarei Gamard, care, chiar a doua zi după ce declarase ea război bietului Birotteau, venea să-l vadă şi să-i dea semne de prietenie.

— Trebuie s-o ierţi pe Marianne, zise canonicul, când o văzu intrând. Cred că şi-a început treaba venind întâi la mine. Apartamentul meu e foarte igrasios şi am tuşit întruna toată noaptea. E foarte sănătos aici la dumneata, adăugă el, uitându-se în tavan.

— Ah, stau aici ca un canonic, răspunse Birotteau surâzând.

— Şi eu ca un vicar, replică smeritul părinte.

— Da, dar vei locui în curând la Arhiepiscopie, zise blândul preot, care dorea ca toată lumea să fie fericită.

— Sau poate la cimitir. Dar, facă-se voia lui Dumnezeu!

Şi Troubert îşi ridică ochii la cer, într-o mişcare plină de resemnare.

— Am venit, adăugă el, să te rog să-mi împrumuţi catastiful eparhial. În tot oraşul numai dumneata ai această lucrare.

— Ia-l din bibliotecă, răspunse vicarul, pe care ultimele cuvinte ale canonicului îl făcură să-şi aducă aminte de toate bucuriile vieţii lui.

Canonicul trecu, înalt, în bibliotecă şi rămase acolo în tot răstimpul în care vicarul se îmbrăcă. Curând răsună clopotul de prânz şi podagrosul, gândind că dacă Troubert n-ar fi venit să-l vadă, el n-ar fi avut foc în sobă, ca să se scoale din pat, îşi zise: „E un om de treabă!”

Cei doi preoţi coborâră împreună, înarmaţi fiecare cu câte un uriaş in-folio, pe care le puseră pe una dintre consolele din sufragerie.

— Ce e asta? întrebă cu o voce acră domnişoara Gamard, adresându-se lui Birotteau. Nădăjduiesc că n-ai de gând să-mi umpli sufrageria cu ceasloavele dumitale.

— Sunt nişte cărţi de care am nevoie, răspunse abatele Troubert, domnul vicar a avut bunătatea să mi le împrumute.

— Ar fi trebuit să ghicesc acest lucru, zise ea, lăsând să-i fluture pe buze un zâmbet de dispreţ. Domnul Birotteau nu prea obişnuieşte să citească în cărţi groase dintr-astea.

— Cum mai merge cu sănătatea? reluă chiriaşul cu o voce piţigăiată.

— Nu prea bine, răspunse ea tăios. Dumneata eşti de vină că m-am trezit ieri din primul somn şi n-am mai putut aţipi toată noaptea. Domnişoara Gamard se aşează şi adăugă: Domnilor, se răceşte laptele.

Năucit de a fi fost primit cu atâta acreală de gazda sa, de la care, dimpotrivă, se aştepta la scuze, dar şi speriat, cum sunt toţi cei sfioşi din fire, de perspectiva unei discuţii, mai ales când ei înşişi sunt în joc, bietul vicar luă loc în tăcere. Apoi, dându-şi seama, după anumite semne de pe chipul domnişoarei Gamard, că e vădit în toane rele, el se tot hărţui în sinea sa cu propria lui judecată, care îl îndemna să nu îndure lipsa de respect a gazdei sale, pe când. dimpotrivă, firea lui îl îndemna să se ferească de ceartă. În prada acestei nelinişti lăuntrice, Birotteau începu prin a

cerceta cu luare-aminte dungile mari de pe muşamaua pe care dintr-un obicei de când lumea, domnişoara Gamard o lăsa la prânz pe masă, fără să se sinchisească nici de marginile roase, nici de numeroasele cicatrice ale acestei învelitori. Cei doi chiriaşi se aflau aşezaţi fiecare în câte un fotoliu de trestie, la fiece capăt al acestei mese pătrate ca o masă regească al cărui centru era ocupat de stăpâna casei şi pe care o domina din înaltul scaunului ei cu tătici, garnisit cu perne şi sprijinit de soba sufrageriei.

Această încăpere şi salonul comun erau situate la parter, sub camera şi salonul abatelui Birotteau. După ce vicarul îşi primi de la domnişoara Gamard ceaşca de cafea îndulcită, îl îngheţă adânca tăcere în care urma să se îndeplinească partea de obicei atât de veselă a dejunului său. Nu îndrăznea să se uite nici la chipul uscat al lui Troubert, nici la obrazul ameninţător al fetei bătrâne şi se întoarse, ca să pară că nu şi-a pierdut cumpătul, spre un câine mops, masiv şi gras care, culcat pe o pernă lângă sobă, sta veşnic nemişcat, fiindcă totdeauna găsea în stânga lui o farfurioară cu dulciuri, iar în dreapta o ceaşcă plină de apă proaspătă.

— Ehei, micuţule dragă, îţi aştepţi şi tu cafeaua.

Acest personaj, unul dintre cei mai de seamă ai casei, dar nu prea supărător, datorită faptului că nu mai lătra şi dădea cuvântul stăpânei sale, îşi ridică spre Birotteau ochii lui mici, pierduţi în cutele formate de grăsime pe mutra lui. Apoi îi închise cu viclenie. Trebuie spus, pentru a înţelege suferinţa bietului vicar, că acesta, înzestrat cu uşurinţă la vorbă goală şi sonoră ca sunetul unui buhai, pretindea, fără să fi putut da medicilor nici un singur argument în sprijinul părerii sale, că vorbele înlesnesc digestia. Domnişoara Gamard, care împărtăşea această doctrină igienică, în ciuda neînţelegerii dintre ei, nu se abţinuse încă niciodată să stea de vorbă în timpul mesei. Dar, în ultimele câteva dimineţi, vicarul îşi istovise în zadar minţile punându-i tot felul de întrebări şirete, ca să ajungă să-i dezlege limba. Dacă

spaţiul îngust la care se reduce această istorisire ne-ar fi îngăduit să povestim fie şi una singură din aceste convorbiri care stârneau aproape totdeauna zâmbetul amar şi batjocoritor al abatelui Troubert, ea ar înfăţişa un tablou desăvârşit al vieţii tihnite şi îndestulate a provincialilor. Poate că nu fără plăcere ar lua cunoştinţă unii oameni de spirit de ciudatele dezvoltări. pe care abatele Birotteau şi domnişoara Gamard le dădeau părerilor lor personale despre politică, religie şi literatură{15}. Ar fi desigur ceva comic să se expună: fie motivele pe care amândoi le aveau de a se îndoi de-a binelea, în 1826, de moartea lui Napoleon, fie presupunerile care îi făceau să creadă că Ludovic al XVII-lea era încă în viaţă, scăpat de la moarte, într-o scorbură de buştean. Cine oare n-ar fi râs cu hohote auzindu-i cum stabileau, prin argumente numai şi numai ale lor, că Regele Franţei dispunea singur de toate birurile, că cele două Camere fuseseră convocate pentru a nimici clerul, că în timpul Revoluţiei pieriseră pe eşafod un milion trei sute de mii de oameni? Pe urmă, vorbeau de presă, fără să ştie numărul ziarelor, fără să aibă cea mai vagă noţiune despre ceea ce este această unealtă modernă. În sfârşit, domnul Birotteau, asculta cu luare aminte pe domnişoara Gamard când îi spunea că un ins hrănit în fiecare dimineaţă cu câte un ou, trebuie să moară fără greş la finele anului şi că acest lucru se mai văzuse; că dacă mănânci timp de câteva zile câte o franzeluţă fără să bei apă, te vindeci de sciatică; şi că toţi muncitorii care lucrează la dărâmarea stăreţiei Saint-Martin muriseră într-un răstimp de şase luni, că un anume prefect făcuse tot ce i-a stat în putinţă, sub Bonaparte, ca să surpe turnurile catedralei Saint-Gatien, şi o mie şi una de alte poveşti fără noimă.

Dar, în această clipă, lui Birotteau îi pieri graiul. Se mulţumi să se ospăteze, fără să mai înceapă vorba. Curând însă, găsi că această tăcere îi cade greu la stomac şi zise cu îndrăzneală:

— Iată o cafea minunată.

Această faptă curajoasă fu cu totul zadarnică. După ce se mai uită la cer prin micul spaţiu care despărţea, pe deasupra grădinii, cei doi stâlpi de susţinere ai catedralei Saint-Gatien, vicarul se mai încumetă să spună:

— Astăzi va fi mai frumos ca ieri…

La spusele acestea, domnişoara Gamard se mulţumi să-i arunce abatelui Troubert cea mai graţioasă dintre ocheadele ei şi-şi aţinti apoi ochii plini de o asprime cumplită asupra lui Birotteau care, din fericire, şi-i pironise în pământ pe ai săi.

Nicio făptură omenească nu era în stare ca domnişoara Gamard să întruchipeze natura elegiacă a fetei bătrâne; dar pentru a zugravi mai bine o fiinţă a cărei fire se răsfrânge cu o putere uriaşă în mărunţele întâmplări, ale acestei drame şi în viaţa lăuntrică a personajelor care sunt actorii ei, e poate necesar să dăm aci pe scurt ideile pe care le întrupează fata bătrână: obiceiul de fiece zi creează sufletul şi sufletul creează fizionomia. Dacă totul în societate, ca şi în lume, trebuie să aibă un scop, există însă printre noi unele fiinţe al căror rost şi folos sunt cu totul de neînţeles. Morala şi economia politică resping deopotrivă pe individul care consumă fără să producă, care ocupă un loc sub soare, fără să răspândească în jurul său nici bine, nici rău: e neîndoios că răul e un bine ale cărui urmări nu se arată numaidecât. Rareori fetele bătrâne nu se orânduiesc de la sine în clasa acestor făpturi neproductive. Dacă însă conştiinţa muncii sale dă fiinţei muncitoare un simţământ de mulţumire care o ajută să îndure viaţa, siguranţa de a fi o povară cuiva, sau numai nefolositor, trebuie să producă un efect contrar şi să inspire făpturii inerte acelaşi dezgust pe care-l trezeşte în ceilalţi oameni. Această aspră dojană socială e una dintre pricinile care, fără ca fetele bătrâne să-şi dea seama, toarnă în sufletele lor tristeţea care li se vede pe faţă. O prejudecată în care intră poate şi o parte de adevăr împrăştie necontenit şi pretutindeni, iar în Franţa mai mult ca în alte ţări, o mare dizgraţie asupra femeii cu

care nimeni n-a vrut nici să împartă plăcerile, nici să îndure relele vieţii. Ori, pentru fete, vine o vârstă când lumea, pe drept sau pe nedrept, le osândeşte pe însuşi temeiul dispreţului căruia îi sunt victime. Urâte, bunătatea lor trebuie să răscumpere imperfecţiunile naturii; frumoase, desigur că nenorocul lor trebuie să se fi întemeiat pe cauze, adânci. Nu se ştie care dintre de sunt mai vrednice de lepădat. Dacă celibatul lor a fost o hotărâre bine chibzuită, dacă e o dorinţă de neatârnare, nici bărbaţii nici mamele nu le iartă că s-au sustras îndatoririlor de femeie, împotrivindu-se pasiunilor care le fac atât de atrăgătoare; a renunţa la durerile lor înseamnă a abdica şi de la poezia lor şi a nu mai merita duioasele consolări la care o mamă. are drepturi de netăgăduit. De altfel, sentimentele generoase, însuşirile minunate ale femeii nu se dezvoltă decât prin statornicul lor exerciţiu. Rămânând fată, o făptură de sex feminin nu mai e decât ceva absurd: rece şi egoistă, ea inspiră groază. Din nenorocire, această sentinţă neînduplecată este prea dreaptă pentru ca fetele bătrâne să nu-i cunoască pricinile. Aceste gânduri le încolţesc în suflet tot atât de firesc, după cum efectele tristei lor vieţi se răsfrâng în trăsăturile feţei lor. Deci, se veştejesc, pentru că n-au cunoscut niciodată această împărtăşire continuă a sentimentelor sau fericirea ce luminează chipul femeilor şi pune atâta moliciune în mişcările lor. Apoi, ele ajung ursuze şi rele, pentru că o fiinţă care şi-a greşit menirea e o fiinţă nenorocită. Suferă, şi din suferinţă se naşte răutatea. Într-adevăr, înainte de a se învinui pe ea însăşi pentru însingurarea în care trăieşte, o fată bătrână învinuieşte multă vreme lumea. De la învinuire la dorinţa de răzbunare nu e decât un pas. În sfârşit, acea silă răspândită pe întreaga lor făptură este şi ea un rezultat al vieţii lor. Pentru că niciodată n-au simţit nevoia de a place, ele rămân străine de tot ce e eleganţă şi bun-gust. Nu se văd decât pe ele, cu ele însele. Sentimentul acesta le îndeamnă pe neştiute să aleagă totdeauna lucrurile care le sunt prielnice în paguba

acelora care pot fi plăcute celorlalţi. Fără să-şi dea bine seama de deosebirea dintre ele şi celelalte femei, iau cunoştinţă de ea în cele din urmă şi suferă din această pricină. Gelozia e un sentiment ce nu se poate şterge din sufletul femeii. Fetele bătrâne sunt deci geloase de-a surda şi nu cunosc decât necazurile singurei pasiuni pe care bărbaţii o iartă sexului frumos, fiindcă îi măguleşte. Aşadar, chinuite în toate năzuinţele lor, silite să se împotrivească dezvoltării propriei lor firi, fetele bătrâne se simt necontenit stânjenite în sinea lor, sentiment cu care nu se obişnuiesc niciodată. Nu e oare ceva dureros la orice vârstă, mai ales pentru o femeie, să citească pe toate chipurile un sentiment de silă, când ea, dimpotrivă, e sortită să nu trezească în jur decât porniri gingaşe? De aceea privirea unei fete bătrâne e totdeauna piezişă, nu atât de sfială cât de frică şi de ruşine. Aceste fiinţe nu pot ierta societăţii poziţia falsă în care se află, pentru că nu şi-o pot ierta nici lor însele. Şi îi e cu neputinţă unei făpturi în veşnică luptă cu sine însăşi, sau în vrajbă cu viaţa, să lase pe alţii în pace şi să nu le pizmuiască fericirea. Această lume de gânduri triste se răsfrângea pe de-a-ntregul în ochii cenuşii şi spălăciţi ai. domnişoarei Gamard, iar cearcănele negre care îi mărgineau trădau luptele mari ale vieţii ei stinghere. Toate zbârciturile feţei ei erau drepte. Oasele frunţii, ale capului, ale obrajilor ei aveau o expresie de asprime şi de uscăciune. Lăsa să-i crească în voie, fără să-i pese câtuşi de puţin, firele de păr odinioară castanii, ale câtorva aluniţe presărate pe bărbie. Buzele ei subţiri de-abia acopereau dinţii ei prea lungi şi nu lipsiţi de strălucire. Oacheşă, părul ei altădată negru, albise de tot, pe urma unor cumplite dureri de cap. Din pricina acestui neajuns, era silită să poarte o şuviţă falsă, dar nepricepându-se să o pună în aşa fel încât să nu se vadă de unde începe, rămâne adesea mici goluri între marginea bonetei şi şiretul negru care susţinea acest soi de perucă, destul de prost frizată. Rochia ei, de tafta vara, de lână iarna, dar totdeauna de culoare cafenie,

îi strângea niţel cam prea tare mijlocul ei lipsit de graţie şi braţele uscăţive. Guleraşul ei, totdeauna răsfrânt, dădea. la iveală un gât a cărui piele roşiatică era tot atât de măiestrit brăzdată ca şi o frunză de stejar privită în lumină. Obârşia ei putea destul de bine tălmăci cusururile înfăţişării sale. Era fiica unui negustor de lemne, un fel de ţăran înstărit. La optsprezece ani, trebuie să fi fost destul de fragedă şi de împlinită, dar nu-i mai rămăsese nici urmă din strălucirea tenului, nici din culorile frumoase pe care se lăuda că le-a avut. Pielea ei căpătase acea nuanţă palidă-străvezie, destul de obişnuită la femeile evlavioase. Dintre toate trăsăturile feţei sale, nasul ei coroiat era acel ce izbutea cel mai bine să exprime despotismul ideilor ei, întocmai cum fruntea ei teşită îi trăda îngustimea minţii. Mişcările ei repezite şi ciudate erau cu totul lipsite de graţie şi era de ajuns să o vezi că-şi scoate batista din poşetă ca să-şi sufle nasul cu zgomot, ca să-ţi poţi da seama de firea şi de obiceiurile ei. De statură destul de înaltă, se ţinea foarte drept şi îndreptăţea observaţia unui naturalist care explica din punct de vedere fizic mersul tuturor fetelor bătrâne, susţinând că articulaţiile lor se întepenesc. Când mergea, mişcarea ei nu se împărţea în chip egal în toată făptura, în aşa fel încât să poată da naştere acelor mlădieri atât de graţioase, atât de atrăgătoare la femei; umbla, ca să zic aşa, ca dintr-o bucată, părând la fiecare pas că-şi face apariţia întocmai ca statuia Comandorului. Ca toate fetele bătrâne, lăsa să se înţeleagă, în clipele ei de voie bună, că ar fi putut uşor să se mărite, dar că din fericire şi-a dat seama la timp de reaua-credinţă a iubitului ei şi astfel, fără să ştie, aducea laude minţii ei socotite în paguba inimii.

Această tipică figură de *fată bătrână* era foarte nimerit încadrată de năstruşnicele născociri ale unui tapet lăcuit, înfăţişând privelişti turceşti, cate împodobea pereţii sufrageriei. Domnişoara Gamard stătea de obicei în această Încăpere înfrumuseţată cu două console şi un barometru. Pe locul ales de fiecare abate se găsea câte o perniţă

brodată, ale cărei culori erau ieşite de vreme. Salonul în care primea musafirii era vrednic de ea. Cititorul va afla în curând despre ce e vorba, dacă îi vom spune că se numea salonul galben: draperiile erau galbene, mobila şi tapetul galben, pe căminul împodobit cu o oglindă cu rama poleită, nişte sfeşnice ş o pendulă de cristal răsfrângeau o strălucire ce-ţi supăra ochii. Cât despre locuinţa însăşi a domnişoarei Gamard, nu-i fusese încă nimănui îngăduit să pătrundă acolo. Se poate numai presupune că era plină de toate acele petice, de mobilele uzate, de trenţele de tot felul, de care se înconjoară fetele bătrâne şi la care ţin ele atât de mult.

Aceasta era fiinţa sortită să aibă cea mai mare înrâurire asupra ultimelor zile ale abatelui Birotteau. Neputând îndeplini, conform cerinţelor naturii, activitatea hărăzită femeii, şi din nevoia în care se afla de a n-o suprima, această fată bătrână o transferase în intrigile mărunte, flecărelile provinciale şi combinaţiile egoiste de care, în cele din urmă, se ocupă exclusiv toate fetele bătrâne. Spre nenorocul său, Birotteau trezise în Sophie Gamard singurele sentimente pe care această biată făptură putea să le mai încerce, acelea ale urii şi care, mocnite până atunci, din cauza tihnei şi monotoniei vieţii de provincie, al cărei orizont pentru ea se îngustase şi mai tare, erau sortite a se înteţi cu atât mai mult cu cât urmau să se exercite asupra unor nimicuri şi în mijlocul unui cerc strâmt. Birotteau era dintre oamenii acela sortiţi să îndure totul, deoarece, nefiind în stare să vadă nimic, nici nu pot să se ferească de nimic; lor li se întâmplă toate neajunsurile.

— Da, o să avem vreme frumoasă, răspunse peste o clipă canonicul, care păru că se trezeşte din visarea lui şi că vrea să pună în aplicare legile bunei-cuviinţe.

Înfricoşat de răstimpul care se scursese între întrebare şi răspuns, căci pentru întâia oară în viaţa lui îşi luase cafeaua fără să vorbească, Birotteau ieşi din sufragerie, unde îşi simţea inima strânsă ca într-o menghină. Cafeaua căzându-i greu la stomac, se duse să se plimbe amărât, pe micile alei

înguste, mărginite cu tufe de merişor, care descriau o stea în grădină. Dar întorcându-se după cel dintâi ocol pe care-l dădu, zări pe pragul salonului pe domnişoara Gamard şi pe abatele Troubert, stând tăcuţi în picioare, el cu braţele încrucişate şi nemişcat ca o statuie pe un mormânt; ea, rezemată de uşa oblonită. Cum se uitau aşa la el, păreau amândoi că îi numără paşii… Pentru cineva sfios din fire, nimic nu e mai supărător decât să fie ţinta unei cercetări pline de curiozitate; dar când aceasta e făcută cu ochii urii, suferinţa pe care o pricinuieşte se schimbă într-un chin de neîndurat. Pe loc, Birotteau îşi închipui că împiedica pe domnişoara Gamard şi pe canonic să se plimbe. Gândul acesta, ivit deopotrivă, de frică şi de bunătate, crescu în el în aşa chip, încât îl făcu să părăsească grădina. Plecă fără măcar să se mai gândească la canonicatul său, până într-atâta era de absorbit de cumplita tiranie a bătrânei domnişoare. Din întâmplare şi spre norocul lui, găsi mult de lucru la Saint-Gatien, unde avură loc mai multe înmormântări, o cununie şi două botezuri. Putu astfel să-şi mai uite necazurile. Când însă stomacul îi dădu de veste că a sosit vremea prânzului, nu fără un fior de spaimă se uită la ceas, văzând că era ora patru şi câteva minute. Cunoştea bine punctualitatea domnişoarei Gamard; se grăbi deci să ajungă acasă.

Zări prin uşă, în bucătărie, că primul fel fusese scos de la masă. Apoi, când ajunse în sufragerie, bătrâna domnişoară îi spuse, cu o voce în care se amestecau deopotrivă acrimea unei imputări şi bucuria de a-l fi prins pe chiriaşul său în greşeală:

— E patru şi jumătate, domnule Birotteau. Ştii că nu trebuie să ne aşteptăm unii pe alţii.

Vicarul se uită la ceasornicul din peretele sufrageriei şi, după cum stătea învelitoarea de tul sortită să-l ferească de praf, îi dovedi că gazda lui îl întorsese în cursul dimineţii, făcându-şi plăcerea de a-l da înaintea orologiului de la Saint-Gatien. Nu putea spune nimic. Dacă ar fi dat glas

bănuielii sale, vicarul iar fi pricinuit cea mai cumplită şi mai îndreptăţită dintre exploziile de elocinţă pe care domnişoara Gamard ar fi ştiut, ca toate femeile din tagma ei, să o facă să izbucnească într-o asemenea împrejurare. Cele o mie şi unu de neajunsuri pe care o slugă ştie să le facă stăpânului, sau o soţie bărbatului ei în tabieturile vieţii casnice, i-au venit în gând domnişoarei Gamard şi le-a năpustit asupra chiriaşului său. Felul cum îi plăcea să-şi urzească uneltirile împotriva fericirii casnice a bietului preot purta pecetea unui spirit cum nu se poate mai răutăcios. Potrivea totdeauna lucrurile în aşa chip încât să aibă pururea dreptate.

La opt zile de la începerea povestirii de faţă, şederea în această casă şi legăturile pe care abatele Birotteau le avea cu domnişoara Gamard îi dezvăluiră un complot urzit împotriva lui încă de acum şase luni. Câtă vreme bătrâna domnişoară se răzbunase pe sub ascuns, iar vicarul se putea înşela de bunăvoie, nevrând să creadă în intenţii răutăcioase, suferinţa morală nu izbutise încă să-l destrame. Dar de când cu sfeşnicul ce-i fusese trimis sus şi de când cu pendula dată înainte, Birotteau era sigur că trăieşte sub stăpânirea unei un ale cărei priviri sunt veşnic aţintite asupră-i. De atunci căzu repede pradă deznădejdii, simţind în orice clipă degetele strâmbe, subţiri şi lungi ale domnişoarei Gamard gata să i se înfigă în inimă. Fericită că trăieşte sub imboldul unui sentiment atât de rodnic în emoţii cum este cel al răzbunării, domnişoarei Gamard îi plăcea să dea târcoale ameninţătoare în jurul vicarului, aşa cum o pasăre de pradă dă târcoale şi se cumpăneşte deasupra sobolului înainte de a-l sfâşia. De multă vreme ea pusese la cale un plan, pe care preotul buimăcit nu-l putea ghici şi pe care ea îl desfăşură fără zăbavă, dând dovadă de acea mare iscusinţă în lucrurile mărunte, a oamenilor singuratici, al căror suflet incapabil să simtă măreţia adevăratei cuceriri se aruncă în nimicurile bigotismului.

Ultimă, dar cumplită înăsprire a suferinţei! Necazurile lui Birotteau, om deschis, căruia îi plăcea să fie plâns şi consolat, erau de aşa fel încât nu-i lăsau nici slaba mângâiere de a şi le povesti prietenilor. Puţinul tact pe care-l datora timidităţii sale li făcea să se teamă să nu pară ridicol ocupându-se de asemenea nerozii. Şi totuşi aceste nerozii îi alcătuiau întreaga existenţă, prea scumpa lui existenţă, plină de treburi deşarte şi de deşertăciunea treburilor; o viaţă ştearsă şi cenuşie, în care sentimentele prea puternice erau adevărate nenorociri; şi în care lipsa oricăror emoţii însemna o fericire. Raiul sărmanului preot se preschimbă deci dintr-odată în iad. În sfârşit, suferinţele sale ajunseră de neîndurat. Groaza pe care i-o pricinuia aşteptarea unei răfuieli cu domnişoara Gamard crescu din zi în zi; iar nenorocirea secretă, care îi veştejea ceasurile bătrâneţii, îi vătăma sănătatea. Într-o dimineaţă, pe când îşi punea ciorapii lui albaştri vărgaţi, băgă de seamă că pulpele i s-au subţiat simţitor. Năucit de acest diagnostic de netăgăduit, Birotteau se hotărî să facă o încercare pe lângă abatele Troubert pentru a-l ruga să intervină din partea sa, între domnişoara Gamard şi el.

Când se găsi în faţa impunătorului canonic, care ca să-l poată primi într-o cameră goală, ieşi în grabă dintr-o odăiţă plină de documente în care lucra fără încetare şi unde nimenea nu pătrundea, vicarului îi fu aproape ruşine să vorbească de sâcâielile domnişoarei Gamard unui om care pare atât de mult ocupat. Dar după ce-i trecuseră toate spaimele acestor frământări lăuntrice, pe care le încearcă oamenii umili, nehotărâţi sau slabi, chiar pentru lucruri lipsite de însemnătate, el se hotărî, nu fără cumplite bătăi de inimă, să-i împărtăşească abatelui Troubert starea în care se găsea. Canonicul îl ascultă nepăsător şi rece, încercând în zadar să-şi stăpânească nişte zâmbete care, poate, unei priviri pătrunzătoare i-ar fi trădat tulburarea unei mulţumiri lăuntrice. Când Birotteau îi zugrăvi, cu elocinţa pe care o dau simţirile adevărate, statornica

amărăciune cu care se adăpa necontenit, o flacără păru că-i ţâşneşte de sub pleoape, dar cu un gest destul de obişnuit oamenilor care cugetă mult, Troubert îşi duse mâna la ochi şi rămase aşa, în nemişcarea lui plină de demnitate. Când vicarul îşi sfârşi vorba, el ar fi fost foarte încurcat dacă ar fi vrut să desluşească pe chipul lui Troubert, plin pe atunci de pete mai galbene chiar decât pielea lui pământie, unele urme ale simţămintelor pe care le trezise în sufletul acestui preot plin de taine. După ce rămase tăcut o clipă, canonicul rosti unul dintre acele răspunsuri ale căror cuvinte trebuiau, toate, îndelung studiate, pentru ca tâlcul lor să poată fi pătruns pe de-a-ntregul şi care mai târziu ar fi dovedit oamenilor chibzuiţi adâncimea uimitoare a sufletului şi puterea spiritului său. În sfârşit, îl copleşi pe Birotteau, spunându-i că: „Aceste lucruri l-au uimit cu atât mai mult, cu cât niciodată nu şi-ar fi dat seama de ele, fără de mărturisirea fratelui său, Această lipsă de pătrundere o punea în seama îndeletnicirilor lui serioase, lucrărilor sale şi tiraniei anumitor gânduri înalte, ce nu-i îngăduiau să se uite la mărunţişurile vieţii.” Îi atrase lui Birotteau luarea-aminte, dar fără să pară că vrea să cenzureze purtarea unui om, a cărui vârstă şi cultură meritau tot respectul, că: „Odinioară sihaştrii se gândeau rareori la hrana, la adăpostul lor, în fundul Tebaidelor[{16}], unde se dăruiau cu totul unor sfinte contemplaţiuni”, şi că „în zilele noastre preoţii pot să-şi facă prin gândire o sihăstrie, oriunde ar fi”. Apoi, vorbind din nou despre Birotteau, mai spuse „că aceste discuţii sunt un lucru cu totul nou pentru el”. Vreme de doisprezece ani, nimic asemănător nu avusese loc între domnişoara Gamard şi venerabilul abate Chapeloud. Cât despre el, fără îndoială, putea foarte bine să se facă mijlocitor între vicar şi gazda lor, adăugă el, pentru că prietenia pe care i-o purta ei nu depăşea marginile impuse de legile bisericii binecredincioşilor săi slujitori; dar că dreptatea cerea să o asculte şi pe domnişoara Gamard; că, de altfel, el nu găsea nimic schimbat la ea; că întotdeauna o

văzuse aşa; că el se supusese de bunăvoie la unele toane de ale ei, ştiind că această respectabilă domnişoară era blândeţea şi bunătatea însăşi; că neînsemnatele schimbări din firea ei trebuiesc puse pe seama unei boli de piept de care nu vorbea niciodată şi pe care o îndura ca o adevărată creştină. Îi spuse în cele din urmă vicarului că „dacă ar mai rămâne numai câţiva ani pe lângă domnişoara Gamard, ar putea s-o preţuiască mai bine şi să recunoască comorile minunatului ei caracter”.

Abatele Birotteau ieşi de acolo buimăcit. Fiindcă era, din nenorocire, nevoit să se sfătuiască numai cu sine însuşi, o judecă pe domnişoara Gamard după el. Omul nostru socoti că dacă va lipsi câteva zile, ura pe care i-o purta această fată bătrână se va stinge, din lipsă de pricină. Se hotărî deci să plece ca odinioară să petreacă câteva zile la o moşie unde se ducea doamna de Listomère la sfârşitul toamnei, când cerul e de obicei senin şi blând în Touraine. Bietul om! Făcea tocmai ceea ce dorea în sinea ei duşmanca lui neîmpăcată, ale cărei uneltiri nu puteau fi dejucate decât cu o răbdare de schivnic; dar cum el nu ghicise nimic, nepricepându-se de fel în propriile sale treburi, era sortit să fie doborât ca un miel de cea dintâi lovitură a măcelarului.

Aşezat pe ridicătura aflată între oraşul Tours şi înălţimile de la Saint-Georges, cu faţa la miazăzi, înconjurată de stânci, proprietatea doamnei de Listomère întrunea toate frumuseţile vieţii la ţară şi toate plăcerile oraşului. Într-adevăr, nu-ţi trebuia mai mult de zece minute ca să ajungi de la podul din Tours la poarta acestei case numite „Ciocârlia”; un mare avantaj într-un ţinut unde nimeni nu vrea să-şi dea cea mai mică osteneală pentru nimic, nici chiar pentru o plăcere. Abatele Birotteau se găsea la *Ciocârlia* de vreo zece zile, când, într-o bună dimineaţă, chiar când să înceapă prânzul, portarul veni şi îi spuse că domnul Caron vrea să-i vorbească. Domnul Caron era un avocat oare avea grijă de treburile domnişoarei Gamard. Birotteau, care nu-şi aducea aminte şi nu ştia să fi avut vreo

pricină cu cineva pe lume, se sculă oarecum neliniştit, pentru a-l căuta pe avocat. II găsi şezând sfios pe parapetul unei terase.

— De vreme ce intenţia dumitale de a nu mai locui la domnişoara Giamard e vădită… zise omul de afaceri.

— Vai, domnule, îl întrerupse abatele Birotteau, dar niciodată nu m-am gândit să plec de acolo.

— Cu toate acestea, domnule, reluă avocatul, desigur că te-ai înţeles în această privinţă cu domnişoara, de vreme ce mă trimite să aflu dacă mai rămâi multă vreme la ţară. Eventualitatea unei lipse mai îndelungate nefiind prevăzută în convenţia dumneavoastră, poate da naştere unei contestaţii. Deci domnişoara Gamard, având în vedere că pensiunea dumitale…

— Domnule, zise Birotteau, mirat şi întrerupându-l din nou pe avocat, nu credeam că e nevoie să folosesc nişte căi aproape judiciare ca să…

— Domnişoara Gamard, care doreşte să preîntâmpine orice dificultăţi, m-a trimis să mă înţeleg cu dumneata.

— Ei bine, dacă eşti aşa de bun, să vii şi mâine, să pot să mă sfătuiesc şi eu cu cineva.

— Fie! zise Caron salutându-l.

Şi clănţăul plecă.

Sărmanul vicar, îngrozit de stăruinţa cu care domnişoara Gamard îl urmărea, se întoarse în sufrageria doamnei de Listomère schimbat cu totul la faţă. La vederea lui, oare mai de care îl întrebă: „Ce ţi s-a întâmplat, domnule Birotteau?”

Deznădăjduit, abatele se aşează fără să răspundă, până într-atât era de copleşit de imaginile nelămurite ale nenorocirii sale. Dar după-prânz, când câţiva prieteni de ai săi se adunară în salon, în jurul unui foc zdravăn, Birotteau le povesti cu nevinovăţie amănuntele păţaniei sale. Cei ce-l ascultau, care cu toţi începuseră să se plictisească de şederea lor la ţară, se interesară nepus de mult de această

încurcătură, atât de potrivită cu viaţa din provincie. Care mai de care luă partea abatelui împotriva fetei bătrâne.

— Cum asta, îi spuse doamna de Listomère, nu vezi cât de colo că abatele Troubert vrea să pună mâna pe locuinţa dumitale?

Aici, istoricul ar fi îndreptăţit să schiţeze portretul acestei doamne; dar s-a gândit că şi cei ce nu cunosc sistemul de cognomologie al lui Sterne[{17}] n-ar putea să rostească aceste trei cuvinte: DOAMNA DE LISTOMÈRE, fără ca să şi-o zugrăvească în minte, nobilă, demnă, îndulcind asprimea cucerniciei cu străvechea eleganţă a obiceiurilor monarhiei şi a clasicismului, prin purtarea ei cuviincioasă; bună, dar puţin cam ţeapănă, vorbind uşor pe nas, îngăduindu-şi să citească *La nouvelle Héloïse*[{18}], să meargă să vadă o comedie şi să nu poarte pălărie.

— Nu trebuie ca abatele Birotteau să se supună bătrânei acesteia sâcâitoare, exclamă domnul de Listomère, ofiţerul de marină venit în concediu la mătuşa lui. Dacă vicarul are curaj şi vrea să-mi urmeze sfatul, în curând are să-şi recapete liniştea. În sfârşit, fiecare începu să cerceteze faptele domnişoarei Gamard, cu acea pătrundere deosebită a provincialilor, cărora nu li se poate tăgădui darul de a şti să scoată la iveală pricinile cele mai tainice ale faptelor omeneşti.

— N-aţi înţeles bine, spuse un proprietar bătrân care cunoştea bine locurile. Aici se ascunde ceva grav, de care nu-mi dau încă seama. Abatele Troubert e un om prea profund ca să poată fi pătruns atât de repede. Scumpul nostru Birotteau e abia la începutul necazurilor lui şi, mai întâi, fi-va oare fericit şi liniştit chiar dacă-şi va da locuinţa lui Troubert? Mă îndoiesc. Dacă a spus Caron că ai de gând să pleci de la domnişoara Gamard, urmă el, întorcându-se spre preotul uluit, fără îndoială că domnişoara Gamard are de gând să te dea afară din casă. Ei bine, tot ai să ieşi de acolo, vrând-nevrând. Oamenii de soiul ăsta nu încearcă niciodată nimic la întâmplare, ei nu merg decât la sigur.

Acest bătrân gentilom, care se numea domnul de Bourbonne, întruchipa toate ideile provinciei, tot aşa de bine cum a întruchipat Voltaire spiritul veacului său. Bătrânul acesta slab şi uscăţiv dădea dovadă, în ceea ce priveşte îmbrăcămintea, de toată nepăsarea unui proprietar ale cărui moşii întinse sunt bine preţuite în tot judeţul. Chipul lui ars de soarele Tourainei nu era atât de spiritual, pe cât era de isteţ. Obişnuit să-şi cântărească vorbele, să-şi chibzuiască purtările, îşi ascundea adânca lui prevedere sub o simplicitate înşelătoare. Chiar după o cercetare foarte grăbită, puteai foarte uşor să-ţi dai seama că, întocmai ca un ţăran din Normandia, trăgea foloase din toate împrejurările. Era foarte tare în oenologie[{19}], ştiinţa de predilecţie a celor din Touraine. Ştiuse să-şi rotunjească păşunile uneia dintre moşiile sale, în paguba crângurilor de pe Loire, ferindu-se totuşi de orice judecată cu statul. Această învârteală i-a făcut o faimă de om iscusit. Dacă, fermecat de convorbirea cu domnul de Bourbonne, i-ai fi cerut unui băştinaş biografia sa – „O, e un bătrân şiret!” ar fi sunat proverbialul răspuns al tuturor celor ce-l pizmuiau, şi erau destui. Ca în mai toate provinciile, pizma este şi în Touraine *temeiul graiului.*

După cele spuse de domnul de Bourbonne, urmă o clipă de tăcere, cei care alcătuiau micul sfat părură duşi pe gânduri. În răstimp, se vesti sosirea domnişoarei Salomon de Villenoix. Mânată de dorinţa ei de a fi de folos lui Birotteau, venise de la Tours, şi veştile pe care le aducea schimbară cu desăvârşire faţa lucrurilor. În clipa sosirii sale, cu toţii, afară de proprietar, îl sfătuiau pe Birotteau să se ia la harţă cu Troubert şi Gamard, sub oblăduirea societăţii aristocratice care-l va ocroti.

Vicarul general, care face numirile… s-a îmbolnăvit şi arhiepiscopul său l-a însărcinat pe domnul abate Troubert. Deci, numirea unui canonic depinde acuma numai şi numai de el. Ieri însă, la domnişoara de la Blottière, abatele Poirel a vorbit de neplăcerile pe care abatele Birotteau le

pricinuieşte domnişoarei Gamard, într-un chip ce tinde să îndreptăţească dizgraţia de care va fi lovit bunul nostru abate. „Abatele Birotteau e un om care avea mare nevoie de abatele Chapeloud, a spus el, dar de la moartea acestui canonic plin de virtute s-a dovedit că…” şi a înşiruit o mulţime de presupuneri, de calomnii. Vă daţi seama?

— Troubert va fi numit vicar general, zise pe un ton solemn domnul de Bourbonne.

— Să vedem, exclamă doamna de Listomère, cu ochii la Birotteau, dumneata ce preferi: să fii canonic sau să locuieşti la domnişoara Gamard?

— Să fie canonic, strigară cu toţii într-un glas.

— Atunci, urmă doamna de Listomère, trebuie să dai câştig de cauză abatelui Troubert şi domnişoarei Gamard. Nu-ţi dai seama că prin vizita lui Caron ţi-a dat a înţelege că dacă vrei să te muţi, vei fi numit canonic? Dai, iei!

Toţi de faţă izbucniră deodată în laude pentru fineţea şi isteţimea doamnei de Listomère, afară de baronul de Listomère, nepotul său, care îi spuse pe un ton şugubăţ domnului de Bourbonne:

— Aş fi vrut să văd bătălia dintre Gamard şi Birotteau.

Dar forţele, spre norocul vicarului, nu erau egale între oamenii de lume şi bătrâna domnişoară susţinută de abatele Troubert. Curând sosi şi clipa în care lupta se contură mai precis, se întinse şi luă proporţii nemăsurate. Potrivit părerii doamnei de Listomère şi a celor mai mulţi dintre partizanii ei, care începuseră să se înflăcăreze pentru această vrajbă aruncată în golul vieţii lor de provincie, fu trimis un argat la domnul Caron. Omul de afaceri sosi cu o iuţeală care nu-l sperie decât pe domnul de Bourbonne.

— Să amânăm orice hotărâre până la noi cercetări, fu părerea acestui Fabius{20} în halat şi papuci, ale cărui adânci cugetări îi dezvăluiau înaltele combinaţii ale eşichierului din Tours.

Încercă să-l lămurească pe Birotteau asupra primejdiilor situaţiei sale. Înţelepciunea şiretului bătrân nu se potrivea cu înflăcărarea acelei clipe şi de-abia fu luată în seamă. Conferinţa dintre Birotteau şi avocat fu scurtă. Vicarul se întoarse zăpăcit de-a binelea, spunând:

— Îmi cere să-i dau un înscris prin care să constate retragerea mea.

— Ce înseamnă cuvântul acesta groaznic? zise ofiţerul de marină.

— Ce vrea să zică asta? strigă doamna de Listamère.

— Asta înseamnă pur şi simplu că abatele trebuie să declare că vrea să plece din casa domnişoarei Gamard, răspunse domnul de Bourbonne, trăgând o priză de tabac.

— Atâta tot? Iscăleşte! zise doamna de Listomère uitându-se la Birotteau. Dacă eşti într-adevăr hotărât să pleci de acolo, nu văd niciun neajuns pentru dumneata să se constate care ţi-e voinţa.

Voinţa lui Birotteau!

— Asta e adevărat, zise domnul de Bourbonne, închizându-şi tabachera cu un gest scurt al cărui înţeles e cu neputinţă de redat, deoarece era în el un întreg limbaj. Dar e totdeauna primejdios să dai în scris, adăugă el punându-şi tabachera pe cămin cu o înfăţişare care îl băgă în sperieţi pe vicar.

Birotteau era atât de îndobitocit de această răsturnare a tuturor ideilor sale, de repeziciunea întâmplărilor care îl surprindeau lipsit de orice apărare, de uşurinţa cu care prietenii săi se ocupau de cele mai scumpe amănunte ale vieţii sale stinghere, încât rămânea locului nemişcat, ca şi cum ar fi fost pierdut în lună nemaigândindu-se la nimic, dar ascultând şi căutând să înţeleagă tâlcul cuvintelor repezite pe care le risipeau cu toţii. Luă în mână înscrisul domnului Caron şi îl citi, ca şi cum ar fi vrut să cerceteze cu luare-aminte textul avocatului, dar nu fu decât o mişcare maşinală. Şi iscăli acest document, prin care recunoştea că renunţă de bunăvoie să mai locuiască la domnişoara

Gamard şi să mai ia mesele la dânsa, potrivit învoielilor dintre ei. După ce vicarul îşi puse iscălitura, domnul Caron îşi luă actul şi-l întrebă în ce loc anume trebuie să-i predea clienta sa lucrurile ce-i aparţin. Birotteau îi spuse că la doamna de Listomère acasă. Această doamnă făcu semn că se învoieşte să-l primească pe abate câteva zile, nepunând la îndoială că în curând va fi numit canonic. Bătrânul proprietar voi să vadă acest soi de act de renunţare şi domnul Caron i-l aduse.

— Carevasăzică, îl întrebă el pe vicar după ce-l citise, între dumneata şi domnişoara Gamard sunt şi învoieli în scris? Unde se află? Ce condiţii cuprind?

— Actul e la mine acasă, răspunse Birotteau.

— Îi ştii cuprinsul? întrebă proprietarul pe avocat

— Nu, domnule, zise domnul Caron întinzându-i mâna ca să-şi reia documentul fatal.

— Ah, îşi zise în sine bătrânul proprietar, tu, avocatule, ştii foarte bine ce cuprinde acest act. Dar nu eşti plătit ca să ne-o spui nouă.

Şi domnul de Bourbonne înapoie avocatului actul de renunţare.

— Unde o să-mi duc toate mobilele? exclamă Birotteau, şi cărţile mele, frumoasa mea bibliotecă, frumoasele mele tablouri, salonul roşu, în sfârşit tot mobilierul meu.

Şi deznădejdea bietului om, care era dezrădăcinat, ca să zicem aşa, avea în ea ceva naiv, zugrăvea atât de bine moravurile lui curate, neştiinţa lui în cele lumeşti, încât, ca să-l mângâie, doamna de Listomère şi domnişoara Salomon îi spuseră, pe tonul unei mame care făgăduieşte copilului o jucărie: nu te mai frământa atâta din pricina nimicurilor ăstora! Îţi vom găsi noi o casă, nu aşa de friguroasă şi nu aşa de întunecată ca a domnişoarei Gamard. Dacă n-om dibui o locuinţă care să-ţi fie pe plac, uite, una dintre noi te va lua în gazdă. Haide să jucăm mai bine o tablă. Iar mâine ai să te duci la abatele Troubert să-i ceri sprijinul şi ai să vezi ce bine o să te primească.

Oamenii slabi, pe cât se sperie de uşor, tot pe atât de repede prind iar curaj. Prin urmare, sărmanul Birotteau, orbit de perspectiva de a locui la doamna de Listomère, uită de prăbuşirea pentru totdeauna a fericirii pe care şi-o dorise atâta vreme şi de care se bucurase cu atâta răsfăţ. Seara însă, înainte de a adormi şi cu durerea unui om pentru care necazurile unui mutat şi schimbarea obiceiurilor însemnau sfârşitul lumii, îşi căzni mintea, căutând să afle unde ar putea găsi pentru bibliotecă un loc atât de comod cum era galeria lui. Văzându-şi cărţile răvăşite, mobilele împrăştiate şi gospodăria învălmăşită, se întrebă de o mie de ori de ce primul an petrecut la domnişoara Gamard a fost atât de bun, iar al doilea atât de crud. Şi mereu păţania lui era ca un puţ fără fund, în care i se pierdea judecata. Canonicatul nu i se mai părea o compensaţie îndestulătoare pentru atâtea nenorociri, îşi asemuia viaţa cu un ciorap, din care odată ce scapi un singur ochi se destramă toată împletitura. Îi rămânea domnişoara Salomon. Pierzându-şi însă toate vechile iluzii, bietul preot nu mai cuteza să creadă într-o prietenie nouă. În acea *citta dolente* a fetelor bătrâne{21} se găsesc multe, mai ales în Franţa, a căror viaţă este o jertfă adusă cu mărinimie, zi cu zi, unor nobile sentimente. Unele dintre ele rămân credincioase cu mândrie unei inimi pe care moartea le-a răpit-o prea devreme; martire ale iubirii, ele au descoperit taina de a fi femei numai prin suflet. Altele se supun unui orgoliu de familie care decade pe zi ce trece, spre ruşinea noastră, şi îşi închină viaţa carierei vreunui frate sau unor nepoţi orfani: acestea se fac mame, rămânând totuşi fecioare. Aceste fete bătrâne ating culmea eroismului feminin, închinându-şi toate sentimentele femeieşti cultului nenorocirii. Idealizează chipul femeii, renunţând la răsplăţile destinului ei şi primindu-i numai suferinţele. Trăiesc atunci înconjurate de strălucirea devotamentului lor şi bărbaţii îşi înclină cu respect capul în

faţa trăsăturilor ofilite. Domnişoara de Sombreuil n-a fost nici femeie, nici fată; a fost şi va fi întotdeauna întruchiparea însufleţită a poeziei. Domnişoara Salomon făcea parte dintre aceste făpturi eroice. Devotamentul ei era religios şi sublim, prin aceea că era menit să fie lipsit de glorie, după ce va fi fost o suferinţă de fiece zi. Tânără, frumoasă, a fost iubită, ea a iubit; logodnicul ei îşi pierdu minţile. Vreme de cinci ani, cu acel curaj pe care ţi-l dă numai iubirea, se închinase fericirii materiale a acestui nenorocit, cu a cărui nebunie se contopise atât de bine încât nu credea că e nebun. Era de altfel o fiinţă cu purtări simple, cu vorbirea deschisă şi al cărei chip nu era lipsit de expresie, cu toate trăsăturile lui regulate. Nu vorbea niciodată de întâmplările vieţii sale. Numai din când în când, felul neaşteptat cum tresărea la auzul vreunei nenorociri cumplite dădea pe faţă frumoasele ei însuşiri lăuntrice pe care numai marile dureri le dezvoltă. Se mutase la Tours, după ce îşi pierduse pe tovarăşul ei de viaţă. Nu putea fi preţuită la adevărata ei valoare şi trecea drept o femeie cumsecade. Făcea mult bine şi, printr-o înclinare firească, se alipea de fiinţele slabe. Aşa fiind, bietul vicar îi inspirase, fireşte, o grijă deosebită.

Domnişoara de Villenoix, care se întorcea în oraş dis-de-dimineaţă, luă cu sine pe Birotteau, îl lăsă în faţa catedralei şi-l văzu îndreptându-se spre le Cloître, unde dorea să ajungă mai repede, ca să-şi salveze măcar canonicatul de la înec şi să-şi supravegheze mutarea mobilierului. Nu fără puternice bătăi de inimă, sună la poarta acestei case, unde se obişnuise să vină de patrusprezece ani încoace, în care locuise şi din care se surghiunea pe veci, după ce visase să moară acolo în linişte, după pilda prietenului său Chapeloud. Văzându-l pe vicar, Marianne fu uimită. El îi spuse că se ducea la abatele Troubert şi o luă spre parterul în care locuia canonicul. Dar Marianne îi strigă:

— Domnule vicar, abatele Troubert nu mai stă acolo, e în fosta dumitale locuinţă.

Aceste cuvinte îl făcură să tresară cumplit pe vicar. El înţelese în sfârşit caracterul lui Troubert şi adâncimea unei răzbunări atât de pe îndelete calculate, când îl găsi în biblioteca lui Chapeloud, aşezat în frumosul fotoliu de stil gotic al lui Chapeloud, dormind desigur în patul lui Chapeloud, folosindu-se de mobilele lui Chapeloud, anulând testamentul lui Chapeloud şi dezmoştenind în cele din urmă pe prietenul acestui Chapeloud, care vreme atât de îndelungată îl înţărcuise la domnişoara Gamard, îl împiedicase să înainteze cât de cât şi îi închisese uşile saloanelor din Tours. Ce baghetă vrăjită săvârşise această metamorfoză? Oare toate aceste lucruri nu-i mai aparţineau lui Birotteau? Desigur că, văzând privirea batjocoritoare şi răutăcioasă cu care Troubert se uita la această bibliotecă, bietul Birotteau socoti că viitorul vicar general era încredinţat că e stăpân pe vecie pe rămăşiţele acelora pe care îl urâse cu atâta cruzime, pe Chapeloud ca pe un duşman, şi pe Birotteau, pentru că într-însul îl regăsea tot pe Chapeloud. La vederea lui, un noian de gânduri năpădi sufletul lui Birotteau şi îl cufundă într-un fel de visare. Rămase nemişcat şi parcă vrăjit de ochiul lui Troubert, care îl privea ţintă.

— Nu cred, domnule, îi spuse în sfârşit Birotteau, că ai vrea să mă lipseşti de lucruri care-mi aparţin. Dacă domnişoara Gamard a fost dornică să te găzduiască mai bine, trebuie totuşi să aibă bunătatea de a-mi da răgaz să-mi, strâng cărţile şi să-mi iau mobilele.

— Domnule, îi zise cu răceală abatele Troubert, fără a lăsa să i se vadă pe faţă mici o urmă de emoţie, domnişoara Gamard mi-a adus ieri la cunoştinţă plecarea dumitale, a cărei pricină eu nu o ştiu. M-am mutat aici numai de nevoie. Domnul abate Poirel a luat cu chirie apartamentul meu. Nu ştiu dacă lucrurile care se află în această locuinţă aparţin sau nu domnişoarei Gamard; dar dacă sunt ale dumitale, dumneata ştii că e de bună-credinţă; cucernicia vieţii ei este o chezăşie a cinstei sale. Cât despre mine, nu se poate să nu

cunoşti simplicitatea moravurilor mele. Vreme de cincisprezece ani, am dormit într-o cameră goală, fără să iau seama la igrasia oare m-a omorât încetul cu încetul. Dacă ai dori totuşi să locuieşti din nou în apartamentul acesta ţi l-aş ceda bucuros.

Auzind aceste cuvinte cumplite, Birotteau uită de afacerea cu canonicatul, coborî cu o repeziciune tinerească să o caute pe domnişoara Gamard şi o găsi la capătul de jos al scării pe lespezile încăpătorului palier cu lespezi de piatră, care lega cele două aripi ale casei.

— Domnişoară, rosti el salutând-o, fără a lua în seamă nici surâsul acru şi batjocoritor de pe buzele ei, nici licărirea neobişnuită, care dădea ochilor ei sclipiri de tigru, nu pot înţelege cum de nu aţi aşteptat să-mi ridic mobilele, înainte de a…

— Cum? îl întrerupse ea. Oare nu ţi-au fost duse toate lucrurile la doamna de Listomère?

— Dar mobila mea?

— Nu ţi-ai citit actul? zise fata bătrână pe un ton care ar trebui scris pe note de muzică, ca să se poată înţelege câtă mlădiere punea ura în fiece cuvânt rostit.

Şi domnişoara Gamard păru că se înalţă şi ochii îi străluciră iarăşi şi chipul i se înveseli şi toată făptura i se înfioră de bucurie. Abatele Troubert deschise o fereastră ca să citească mai desluşit într-un volum in-folio. Birotteau rămase ca trăsnit. Domnişoara Gamard îi trâmbiţă în urechi, cu o voce asurzitoare ca sunetul unei goarne, următoarele cuvinte:

— Nu ne-am înţeles oare că, în cazul când pleci de la mine, mobila dumitale să-mi rămână mie, ca să mă despăgubească pentru diferenţa dintre pensiunea dumitale şi aceea pe care a plătit-o preacinstitul abate Chapeloud? Deci domnul abate Poirel, fiind numit canonic…

Când auzi aceste din urmă cuvinte, Birotteau se înclină uşor ca pentru a-şi lua rămas bun de la bătrâna

domnişoară, apoi ieşi în grabă. Se temea să nu-i vină leşin, dacă ar mai fi stat acolo, şi astfel izbânda neînduraţilor săi duşmani să fie şi mai mare. Mergând ca un om beat, ajunse acasă la doamna de Listomère, unde îşi găsi pe o sală de la intrare rufăria, hainele şi hârtiile puse într-un cufăr mare. La vederea acestor rămăşiţe, bietul preot se aşează şi-şi acoperi faţa cu mâinile ca să nu i se vadă lacrimile. Abatele Pairel era canonic! Iar el, Birotteau, era fără adăpost, fără avere, fără mobilier! Din fericire, trecu domnişoara Salomon într-o trăsură. Portarul casei, care înţelese deznădejdea bietului om, făcu un semn vizitiului. Apoi, după ce domnişoara bătrână şi portarul schimbară câteva cuvinte, vicarul, mai mult mort decât viu, se lăsă dus lângă credincioasa lui prietenă, căreia nu-i putu spune decât câteva vorbe fără şir. Domnişoara Salomon, înspăimântată de tulburarea de o clipă a minţii acesteia care din capul locului era slabă, îl luă îndată cu dânsa la *Ciocârlia,* crezând că acest început de nebunie e numai efectul produs asupra lui de vestea numirii abatelui Poirel. Ea nu cunoştea învoiala preotului cu domnişoara Gamard, din pricina binecuvântată că nici el însuşi nu o cunoştea în întregime. Şi cum e în firea lucrurilor ca uneori comicul să se împletească cu pateticul, răspunsurile ciudate ale lui Birotteau aproape că o făcură să zâmbească pe domnişoara Salomon.

— Chapeloud avea dreptate, zicea el. E un monstru!

— Cine? întrebă ea.

— Chapeloud. Mi-a luat; tot.

— Adică Poirel?

— Nu, Troubert.

În sfârşit ajunseră la *Ciocârlia,* unde prietenii preotului îl îngrijiră atât de bine, încât către seară îl liniştiră şi putură să afle din gura lui povestirea celor ce se întâmplaseră în cursul dimineţii.

Proprietarul flegmatic îi ceru, fireşte, să vadă actul acela care, după cum socotise el încă din ajun, cuprindea cheia întregii taine. Birotteau scoase din buzunar fatalul

document timbrat, îl întinse domnului de Bourbonne care îl citi la iuţeală şi dădu îndată peste clauza astfel concepută: *„Deoarece există o diferenţă de opt sute de franci pe an între pensiunea pe care o plătea răposatul domn Chapeloud şi aceea pentru care sus-numita Sophie Gamard consimte să ia în gazdă în condiţiunile mai sus stipulate pe numitul François Birotteau, ţinând seama că subsemnatul François Birotteau recunoaşte întru totul că nu are mijloace a plăti, vreme de câţiva ani, preţul plătit de către chiriaşii domnişoarei Gamard şi îndeosebi de către abatele Troubert, în sfârşit, ţinând seama de diferite avansuri făcute de numita Sophie Gamard, mai jos semnată, numitul Birotteau se învoieşte să-i lase cu titlu de despăgubire, mobilierul pe care îl va poseda la moartea sa, sau atunci când, din orice pricină ar fi şi în orice vreme, el ar părăsi de bunăvoie locuinţa închiriată lui în prezent şi nu ar mai profita de înlesnirile stipulate în angajamentele luate de domnişoara Gamard faţă de el aici mai sus...”*

— Cristoase, ce mai învoială, şi ce gheare mai are sus-numita Sophie Gamard!

Bietul Birotteau, care în mintea lui de copil nu-şi putuse închipui că ar putea ceva să-l despartă vreodată de domnişoara Gamard, socotea că are să moară în casa ei. Nu-şi amintea de fel de această clauză, ai cărei termeni nici nu fuseseră discutaţi odinioară, până într-atât i se păruse de întemeiată atuncea când, în dorinţa lui de a aparţine bătrânei domnişoare, ar fi iscălit toate hârţoagele ce i s-ar fi pus dinainte. Această nevinovăţie era atât de vrednică de respect şi purtarea domnişoarei Gamard atât de groaznică, soarta acestui biet sexagenar avea într-însa ceva atât de jalnic şi slăbiciunea lui îl făcea atât de înduioşător, încât doamna de Listomère în prima ei clipă de indignare strigă:

— Eu sunt de vină că ai iscălit actul prin care ai fost ruinat, sunt deci datoare să-ţi restitui fericirea de care te-am lipsit.

— Dar, zise bătrânul gentilom, actul acesta constituie un doi, o înşelătorie şi e o chestie de judecată.

— Ei bine! Birotteau se va judeca. Dacă pierde la tribunalul din Tours, are să câştige la Orléans. Dacă pierde şi la Orléans, are să câştige la Paris! strigă baronul de Listomère.

— Dacă vrea să se judece, reluă cu răceală domnul de Bourbonne, îl sfătuiesc să renunţe mai întâi la locul său de vicar.

— O să consultăm nişte avocaţi, reluă doamna de Listomère, şi o să ne judecăm, dacă trebuie să ne judecăm. Dar afacerea asta e prea ruşinoasă pentru domnişoara Gamard şi ar putea să-i strice prea mult şi abatelui Troubert, ca să nu ajungem cu ei la o înţelegere.

După o matură chibzuinţă, fiecare din ei făgădui abatelui Birotteau să-l ajute în lupta care sta să înceapă între el şi toţi susţinătorii potrivnicilor săi. O presimţire sigură, un instinct provincial ce nu poate fi definit, silea pe fiecare în parte să facă o legătură între cele două nume de Gamard şi Troubert. Dar nimeni dintre cei ce se găseau atunci la doamna de Listomère, afară de şiretul de bătrân, nu-şi dădea seama de însemnătatea acestei bătălii. Domnul de Bourbonne îl atrase într-un ungher pe bietul abate.

— Peste cincisprezece zile, zise el în şoaptă, din aceşti paisprezece inşi câţi sunt aici, n-o să mai fie niciunul de partea dumitale. Dacă ai să ai nevoie să chemi pe cineva în ajutor, n-ai să mă mai găseşti poate decât pe mine destul de curajos ca să îndrăznesc să-ţi iau apărarea, pentru că eu ştiu ce e provincia şi cunosc oamenii, lucrurile şi mai cu seamă interesele. Dar toţi prietenii dumitale, cu toate că au cele mai bune intenţii, te îndrumă pe o cale greşită, din care n-ai să mai poţi ieşi. Ascultă-mi sfatul. Dacă vrei să trăieşti liniştit, lasă-te de vicariatul de la Saint-Gatien, pleacă din Tours. Nu spune unde ai să te duci, caută-ţi

departe o parohie, unde Troubert nu o să te găsească în calea lui.

— Să plec din Tours? strigă vicarul, în prada unei spaime de nedescris.

Era ca şi moartea pentru el. Nu însemna oare asta să-şi smulgă toate rădăcinile prin care se sădise în lume? Celibatarii înlocuiesc sentimentele prin obiceiuri. Când un caracter slab adoptă sistemul acesta moral, oare: îi ajută nu atât să trăiască viaţa, cât s-o străbată, lucrurile dinafară capătă asupra lor o putere uimitoare. Şi astfel, Birotteau ajunsese asemenea unei plante oarecare; a-l sădi într-altă parte însemna să-i primejduieşti nevinovata lui rodire. După cum un arbore, ca să poată trăi, trebuie să găsească în fiece clipă, aceleaşi sucuri şi să-şi aibă întotdeauna firele în acelaşi pământ, Birotteau trebuia să cutreiere tot mereu prin Saint-Gatien, să se perinde tot mereu pe aleea de ulmi pe care se plimba de obicei, să parcurgă neîncetat străzile pe care trecea, să continue a se duce în cele trei saloane unde juca, în fiece seară, table sau whist…

— Ah, la asta nici nu mă gândisem, răspunse domnul de Bourbonne, uitându-se cam cu milă la preot.

În curând, în oraşul Tours toată lumea a aflat că doamna baroană de Listomère, văduva unui locotenent-general, a luat la dânsa pe abatele Birotteau, vicarul de la Saint-Gatien. Faptul acesta, pe care foarte multă lume îl punea la îndoială, lămuri lucrurile şi scoase la iveală cele două partide, mai ales când domnişoara Salomon îndrăzni, ea cea dintâi, să vorbească de înşelăciune şi de judecată. Cu acea vanitate subtilă, care li-i proprie îndeosebi fetelor bătrâne, şi cu acel fanatism al personalităţii care le caracterizează, domnişoara Gamard s-a simţit rănită până în fundul sufletului de hotărârea luată de doamna de Listomère. Baroana era o femeie din lumea mare, cu purtări alese şi al cărui gust, bună-cuviinţă şi evlavie nu puteau fi tăgăduite. Adăpostindu-l pe Birotteau, ea dădea cea mai formală

dezminţire tuturor afirmaţiilor domnişoarei Gamard, îi cenzura indirect purtările şi părea să consfinţească plângerile vicarului împotriva fostei sale gazde.

Ca să putem înţelege această povestire, trebuie să explicăm aici ce mare forţă îi dădeau domnişoarei Gamard chibzuinţa şi spiritul de analiză prin care femeile în vârstă îşi dau seama de faptele aproapelui lor; să explicăm care anume erau mijloacele de luptă ale taberei sale. Însoţită de tăcutul abate Troubert, se ducea să-şi petreacă serile în patru sau cinci familii, unde se adunau ca la vreo doisprezece inşi, legaţi între ei de aceleaşi gusturi şi de situaţia lor asemănătoare. Erau unul sau doi bătrâni, care îşi însuşeau pasiunile şi pălăvrăgeala slujnicelor lor; cinci sau şase fete bătrâne care-şi pierdeau toată ziua cernând vorbele auzite şi cercetând cu de-amănuntul apucăturile vecinilor şi ale oamenilor mai sus-puşi decât ele; în sfârşit, mai erau câteva femei în vârstă, ocupate numai să-şi răspândească bârfelile, să ţină o socoteală exactă a tuturor averilor sau să critice faptele altora; prevedeau căsătoriile şi veştejeau purtarea prietenelor, cu tot atâta acreală ca şi pe duşmancele lor. Aceste fiinţe, locuind toate în oraş, erau la fel cu vasele capilare ale unei plante, sorbeau cu setea de rouă a unei frunze noutăţile şi tainele fiecărei căsnicii, le aspirau şi le transmiteau automatic abatelui Troubert, aşa cum frunzele împărtăşesc tulpinii toată răcoarea pe care au adunat-o. Deci, în fiecare seară a săptămânii, întărâtate de această nevoie de emoţie pe care o întâlnim la toţi oamenii, aceste blânde dreptcredincioase făceau un bilanţ exact al situaţiei oraşului, cu o agerime de minte vrednică de consiliul celor zece{22} şi alcătuiau o poliţie, având în serviciul ei acel spionaj care nu dă greş, pe care-l creează pasiunile. Apoi, când ghiceau tâlcul tainic al unei întâmplări, amorul propriu le făcea să-şi însuşească înţelepciunea sanhedrinului{23} lor, pentru a da tonul pălăvrăgelii în zonele lor respective. Această congregaţie trândavă şi în activitate, nevăzută şi care vedea tot, mută şi vorbind fără

încetare, se bucura pe atunci de o trecere pe care lipsa de valori din rândurile ei o făcea să pară prea puţin vătămătoare, dar care totuşi devenea cumplit de primejdioasă când era însufleţită de un interes de căpetenie. Şi de mult nu se prezentase în sfera lor de activitate o întâmplare atât de gravă şi la fel de însemnată pentru fiecare din ele, cum era lupta lui Birotteau, susţinut de doamna de Listomère, împotriva abatelui Troubert şi domnişoarei Gamard. În adevăr, cele trei saloane ale doamnelor de Listomère, Merlin de la Blottière şi de Villenoix, erau socotite ca vrăjmaşe de către acelea în care se ducea domnişoara Gamard, iar această vrajbă provenea din spiritul de corp cu toate vanităţile lui. Era bătălia dintre poporul şi senatul roman într-o gaură de şoarece, sau o furtună într-un pahar cu apă, cum a spus Montesquieu, vorbind despre republica San-Marino, ale cărei guverne nu dăinuiau decât o zi, atât de uşor fiind de cucerit puterea. Dar furtuna aceasta stârnea în suflete tot atâtea patimi câte ar fi trebuit pentru a călăuzi cele mai mari interese sociale. Nu e oare greşit să crezi că vremea trece repede numai pentru sufletele ce sunt pradă unor planuri măreţe care tulbură viaţa şi o fac să clocotească? Clipele abatelui Troubert se scurgeau tot atât de însufleţite, piereau încărcate de gânduri tot atât de îngrijorate, erau frământate de deznădejdi şi de speranţe tot atât de adânci cât puteau fi şi clipele dureroase ale ambiţiosului, ale jucătorului şi ale îndrăgostitului. Numai Dumnezeu ştie câtă energie secretă cheltuim pentru izbânzile dobândite pe ascuns asupra oamenilor, asupra lucrurilor şi asupra noastră înşine. Dacă nu ştim întotdeauna încotro mergem, cunoaştem însă din plin oboselile drumului. Atâta numai dacă îi e îngăduit cronicarului să lase o clipă deoparte drama pe care o povesteşte, ca să-şi însuşească rolul criticului, dacă vă îndeamnă să vă aruncaţi ochii asupra existenţei acestor fete bătrâne şi a celor doi preoţi, ca să căutaţi pricina nenorocului care îi strica până în măduva

lor, veţi înţelege poate că omul are nevoie să cunoască anumite pasiuni, spre a spori într-însul anumite însuşiri care dau vieţii lui nobleţe, lărgindu-i sfera, şi adorm pe jumătate egoismul firesc tuturor făpturilor.

Doamna de Listomère se întoarse la oraş, fără să ştie că de vreo cinci-şase zile unii prieteni erau siliţi să respingă o părere acreditată despre ea, de care ar fi făcut haz dacă ar fi cunoscut-o şi care presupunea că dragostea pentru nepotul ei avea nişte pricinii aproape criminale. Ea îl duse pe abatele Birotteau la avocatul ei, căruia procesul nu i se păru treabă uşoară. Prietenii vicarului, însufleţiţi de sentimentul pe care ţi-l dă o cauză dreaptă, sau fără nicio tragere de inimă pentru acest proces care nu era al lor, amânaseră darea în judecată până la data când se vor întoarce la Tours. Prietenii domnişoarei Gamard putură deci să le-o ia înainte şi reuşiră să înfăţişeze lucrurile într-un fel prea puţin prielnic abatelui Birotteau. Prin urmare, omul legii, a cărui clientelă era alcătuită numai din drept-credincioşii oraşului, o uimi pe doamna de Listomère, sfătuind-o să nu se bage într-un astfel de proces şi îşi termină expunerea spunând că, de altminteri, el nici nu l-ar lua, deoarece, potrivit actului, domnişoara Gamard avea câştig de cauză din punct de vedere juridic; ca dreptate, adică mai mult decât în justiţie, abatele Birotteau va părea în ochii tribunalului şi ai oamenilor cumsecade că e lipsit de acel spirit de împăciuire şi de bună învoire, de care se credea până atunci că e însufleţit; că domnişoara Gamard, cunoscută ca o fiinţă blândă şi de treabă, îl îndatorase pe Birotteau, când îi împrumutase banii trebuitori ca să-şi plătească taxele de succesiune pentru averea lăsată prin testamentul lui Chapeloud, fără să-i fi cerut un înscris; că Birotteau, prin vârsta şi firea sa, nu putea să semneze un act fără să-i cunoască cuprinsul şi fără să-şi dea seama de însemnătatea lui; şi că dacă părăsise casa domnişoarei Gamard, după ce o locuise doi ani, pe câtă vreme prietenul

său Chapeloud stătuse acolo doisprezece ani, iar abatele Troubert cincisprezece, nu făcuse asta decât în vederea unui plan al lui; că procesul va fi deci socotit drept un act de nerecunoştinţă etc.... După ce-l lăsase pe Birotteau să o ia înainte spre scară, avocatul o luă deoparte pe doamna de Listomère, însoţind-o, şi o îndemnă, dacă ţine la liniştea ei, să nu se amestece în afacerea asta.

Seara, totuşi, bietul vicar, care se chinuia întocmai ca un osândit la moarte ce aşteaptă, în carcera de la Bicêtre, rezultatul recursului său, nu se putu opri să le aducă la cunoştinţă prietenilor săi rezultatul vizitei sale, în clipa în care, înainte de începerea jocului de cărţi, se adunau în cerc în faţa căminului doamnei de Listomère.

— În afară de avocatul liberalilor{24}, nu cunosc niciun chiţibuşar din Tours care să primească acest proces, doar dacă are de gând să-l piardă, exclamă domnul de Bourbonne, şi nu vă sfătuiesc să începeţi aşa ceva.

— Ei bine, asta e o mârşăvie! zise ofiţerul de marină. Eu m-aş duce cu abatele la avocatul acesta.

— Du-te când s-o înnopta, îl întrerupse domnul de Bourbonne.

— Şi de ce?

— Am aflat tocmai că abatele Troubert e numit vicar general în locul celui care a murit alaltăieri.

— Puţin îmi pasă de abatele Troubert.

Din nenorocire, baronul de Listomère, un bărbat de treizeci şi cinci de ani, nu băgă de seamă că domnul de Bourbonne i-a făcut semn să-şi cântărească vorbele, arătându-i pe un consilier judeţean prieten cu Troubert. Deci ofiţerul de marină adăugă:

— Dacă abatele Troubert e un hoţoman...

— Ah! exclamă domnul de Bourbonne, întrerupându-l, de ce să-l amestecăm pe abatele Troubert într-o afacere de care este cu desăvârşire străin?

— Dar nu se foloseşte oare, urmă baronul, de mobilele abatelui Birotteau? Mi-aduc aminte că am fost acasă la

Chapeloud şi am văzut la el două tablouri de valoare. Presupuneţi că fac zece mii de franci. Se poate oare crede că domnul Birotteau a avut de gând să dea zece mii de franci pentru doi ani de şedere la această Gamard, zece mii de franci, când numai biblioteca şi mobilele valorează aproape tot atât?

Abatele Birotteau făcu ochii mari, aflând că fusese posesorul unui capital atât de uriaş.

Şi continuând cu înfocare, baronul adăugă:

— La naiba! Domnul Salmon, fostul expert al muzeului din Paris, a venit aici să-şi vadă soacra. Chiar astă-seară mă duc la el cu abatele Birotteau să-l rog să preţuiască tablourile. De acolo am să-l duc la avocat.

După două zile de la convorbirea aceasta procesul se înfiripase. Avocatul liberalilor, iar acum al lui Birotteau, punea cauza vicarului într-o lumină foarte neprielnică. Cei ce tăceau opoziţie guvernului şi cei despre care se ştia că nu le plac preoţii sau religia, două lucruri pe care multă lume le confundă, puseră mâna pe această afacere şi tot oraşul vorbi de ea. Fostul expert al muzeului preţuise la unsprezece mii de franci *Fecioara* lui Valentin şi Christul lui Lebrun, lucrări de o frumuseţe desăvârşită; pentru bibliotecă şi mobilele gotice, lucruri pe care moda parizianã le făcea din zi în zi mai căutate, se oferise deocamdată douăsprezece mii de franci. În sfârşit, expertul, după ce făcu verificarea, preţui întreg mobilierul la treizeci de mii de franci. Era vădit deci că, de vreme ce Birotteau nu înţelesese să dea domnişoarei Gamard această sumă uriaşă pentru puţinul pe care i l-ar fi datorat, în virtutea rămăşiţei stipulate, din punct de vedere juridic, se putea revizui întreaga învoială; altminteri, bătrâna domnişoară ar fi fost vinovată de înşelăciune cu bună ştiinţă. Avocatul liberal intentă numaidecât acţiune, făcând plângere împotriva domnişoarei Gamard. Deşi scrisă pe un ton muşcător, această plângere, întărită prin tot felul de citate de înalte

hotărâri judecătoreşti şi sprijinită de câteva articole din cod, era totuşi o capodoperă de logică judiciară şi osândea cu atâta măiestrie pe bătrâna domnişoară, încât opoziţia împărţi cu multă răutate în oraş treizeci, patruzeci de copii.

La câteva zile după începerea ostilităţilor între bătrâna domnişoară şi Birotteau, baronul de Listomère, care nădăjduia să fie înaintat căpitan de vas cu cea dintâi promoţie anunţată de mai multă vreme de Ministerul Marinei, primi o scrisoare prin care unul dintre prietenii săi îi aducea la cunoştinţă că se vorbea prin birouri că va fi scos din cadrele active. Foarte mirat de această ştire, el plecă numaidecât la Paris şi se duse la cea dintâi recepţie a ministrului care se arătă el însuşi uimit şi făcu haz de temerile baronului de Listomère. A doua zi, în pofida asigurărilor ministrului, baronul consultă birourile. Printr-o indiscreţie pe care unii şefi o săvârşesc destul de des de dragul prietenilor, un secretar îi arătă o lucrare gata pregătită, pe care însă boala unui director o împiedicase până atunci să fie înaintată ministrului şi care confirma ştirea cea fatală. Fără zăbavă, baronul de Listomère se duse la un unchi al său care, în calitatea lui de deputat, putea să-l vadă numaidecât pe ministru la Cameră şi îl rugă să cerceteze intenţiile excelenţei sale, căci era în joc tot viitorul său. Astfel că aşteptă cu cea mai mare nelinişte, în trăsura unchiului său, sfârşitul şedinţei. Deputatul ieşi mai înainte de închidere şi spuse nepotului său, pe drumul pe care-l făcură împreună până acasă:

— Ce dracu ţi-a venit să te iei la harţă cu preoţii? Ministrul mi-a spus mai întâi şi întâi că te-ai pus în fruntea liberalilor din Tours. Ai nişte păreri foarte deocheate, nu cunoşti linia guvernului etc.... Frazele lui erau tot atât de întortocheate, ca şi cum ar mai fi vorbit încă în faţa Camerei. Atunci i-am spus: „Lasă asta, hai să ne înţelegem!” Excelenţa sa a sfârşit prin a-mi mărturisi că te-ai pus rău cu feţele bisericeşti. Pe scurt, după ce am cerut câteva

informaţiuni colegilor mei, am aflat că vorbeşti cu multă uşurinţă despre un oarecare abate Troubert, simplu vicar general, dar personajul cel mai însemnat din acea provincie, unde reprezintă congregaţia. M-am pus chezaş pentru tine în faţa ministrului. Domnule nepot, dacă vrei să-ţi croieşti drum prin viaţă, nu-ţi mai crea nicio vrăjmăşie bisericească. Du-te repede la Tours, împacă-te cu diavolul acesta de vicar general. Află că vicarii generali sunt nişte oameni cu care trebuie să te ai totdeauna bine. Drace! când ne străduim cu toţii să restaurăm religia e o nerozie din partea unui locotenent de marină care vrea să fie căpitan, să desconsidere pe preoţi. Dacă nu te. Împaci cu abatele Troubert, nu te mai bizui pe mine, mă lepăd de tine. Chiar adineauri ministrul Cultelor mi-a vorbit de omul acesta ca de un viitor episcop. Dacă Troubert capătă ură pe familia noastră poate să mă împiedice să fac parte din viitoarea listă de *pairi!*[{25}] Înţelegi!

Cuvintele acestea îl lămuriră pe locotenentul de marină în privinţa tainicelor îndeletniciri ale lui Troubert, despre care Birotteau spunea prosteşte: „Nu înţeleg la ce-i foloseşte să-şi piardă nopţile”.

Poziţia canonicului în mijlocul senatului de matroane care cu atâta dibăcie iscodea viaţa acestei provincii în serviciul poliţiei şi capacitatea lui personală făcuseră să fie ales de congregaţie, dintre toţi clericii oraşului, drept proconsul necunoscut al Turenei. Arhiepiscop, general, prefect şi mari şi mici se aflau sub tainica lui stăpânire. Fără zăbavă, baronul de Listomère se hotărî:

— Nu vreau, zise el unchiului său, să mai primesc încă o salvă ecleziastică mai jos de linia mea de plutire.

După trei zile de la această conferinţă diplomatică între unchi şi nepot, marinarul reîntors pe neaşteptate la Tours cu diligenţa, destăinuia mătuşii sale, chiar în seara sosirii, primejdiile ce ameninţau cele mai sfinte speranţe ale familiei de Listomère, dacă se mai încăpăţânau şi unul şi

altul să mai susţină pe *imbecilul ăsta de Birotteau.* Baronul îl mai oprise niţel pe domnul de Bourbonne, în clipa când bătrânul gentilom îşi lua bastonul şi pălăria să plece, după partida de whist. Iscusinţa şiretului de bătrân era neapărat necesară ca să lumineze impasul în care intrase familia Listamère şi bătrânul şmecher nu căutase să-şi ia mai din vreme bastonul şi pălăria, decât ca să i se spună la ureche: „Mai rămâi, te rog, avem ceva de vorbit”.

Grabnica întoarcere a baronului, mulţumirea pe care o arăta, în contrast cu gravitatea ce-i trecea din când în când pe faţă, îi cam dăduse a înţelege domnului de Bourbonne că locotenentul suferise câteva mici înfrângeri în cruciada împotriva lui Troubert şi Gamard. Nu se arăta de loc mirat când îl auzi pe baron proclamând în taină puterea vicarului general iezuit.

— O ştiam, zise el.

— Dar atunci, exclamă baroana, de ce nu ne-ai înştiinţat?

— Doamnă, răspunse el repede, cată să uiţi că mi-am dat seama de puterea nevăzută a acestui preot şi am să uit că o cunoşti şi dumneata. Dacă nu tăcem, vom trece drept complicii lui, vom inspira teamă şi ură. Fă ca mine: prefă-te că nu ştii nimic; dar dă-ţi bine seama pe unde calci. Îţi spusesem destule. Nu mă înţelegeai şi nu voiam să mă compromit.

— Ce e de făcut acum? zise baronul.

Nu putea fi vorba de a-l părăsi pe Birotteau şi aceasta era totuşi cea dintâi condiţie subînţeleasă de cei trei care se sfătuiau.

— A bate în retragere cu onorurile războiului a fost întotdeauna capodopera celor mai iscusiţi generali, răspunse domnul de Bourbonne. Pleacă-te în faţa lui Troubert şi dacă ura lui e mai slabă decât vanitatea, ai să ţi-l faci aliat; dar dacă te pleci prea mult, are să te calce în picioare: *„Mai bine nimiceşte totul, acesta e spiritul Bisericii”,* a zis Boileau. Fă aşa încât să se creadă că îţi dai demisia şi îi scapi din mâini, domnule baron. Doamnă, nu-l

mai găzdui pe vicar şi dă câştig de cauză domnişoarei Gamard. Întreabă-l pe arhiepiscop dacă abatele Troubert ştie să joace whist. Are să răspundă că da. Roagă-l să vină la o partidă în salonul acesta, în care vrea să fie primit. Are să vină, desigur! Eşti femeie, trebuie să ştii să faci pe preotul acesta să fie de partea dumitale. Când baronul are să fie căpitan de vas, unchiul său pair de Franţa, Trouibert episcop, ai să-l poţi face pe Birotteau canonic în toată voia. Până atunci, pleacă-te. Dar pleacă-te cu gingăşie şi ameninţând. Familia dumitale poate să-l sprijine pe Troubert, în aceeaşi măsură în care o poate sprijini şi el; o să vă înţelegeţi de minune. Fii însă cu ochii în patru, marinarule!

— Bietul Birotteau! exclamă baroana.

— Oh, oh, câştigă-l repede, răspunse proprietarul la plecare. Dacă vreun liberal dibaci pune stăpânire pe capul ăsta sec, v-ar pricinui mari neajunsuri. La urma urmei, tribunalul îi va da dreptate, iar lui Troubert, desigur, i-e frică de judecată. Poate încă să vă ierte că aţi început lupta! Dar după o înfrângere ar fi necruţător. Am zis.

Îşi pocni tabachera, se duse să-şi pună încălţămintea de drum şi plecă.

A doua zi dimineaţă, după dejun, baroana rămase singură cu vicarul. Vădit stingherită îi spuse:

— Dragă domnule Birotteau, ai să găseşti că-ţi cer lucruri foarte nedrepte, foarte nepotrivite; dar pentru binele nostru şi al dumitale, trebuie să te laşi de procesul cu domnişoara Gamard, să renunţi la pretenţiile dumitale, iar apoi să te muţi de la mine.

La auzul acestor cuvinte, bietul preot păli.

— Fără să vreau, urmă ea, sunt de vină pentru toate nenorocirile dumitale şi ştiu că, de n-ar fi fost nepotul meu, n-ai fi intentat acest proces care te necăjeşte acum şi pe dumneata şi pe noi. Dar ascultă!

Îi înfăţişă pe scurt proporţiile uriaşe ale acestei afaceri şi îi explică gravitatea urmărilor iei. Îşi dăduse seama, în nopţile ei de nesomn, cam ce fel de începuturi avuse Troubert; este acum în măsură, fără să se poată înşela, să-l lămurească pe Birotteau asupra urzelii în care îl învăluise această răzbunare ţesută cu atâta dibăcie, să-i destăinuie înalta capacitate şi putere ai vrăjmaşului său, dezvăluindu-i ura lui, să-l desluşească asupra pricinilor ei, să i-l arate culcat vreme de doisprezece ani la picioarele lui Chapeloud, şi stăpânindu-l pe Chapeloud, şi prigonindu-l pe Chapeloud, fiindu-i prieten. Nevinovatul de Birotteau îşi împreună mâinile ca pentru rugăciune şi începu să plângă de durere, aflând de grozăviile omeneşti pe care sufletul său curat nu le bănuise niciodată. Înspăimântat, de parcă s-ar fi găsit pe o margine de prăpastie, asculta cu ochii aţintiţi şi umezi de lacrimi, dar care nu spuneau nimic, vorbele binefăcătoarei sale, care îi zise la sfârşit:

— Îmi dau seama de tot răul pe care îl fac dacă te părăsesc dar, dragul meu abate, datoriile de familie sunt mai presus de ale prieteniei. Fă ca mine. Cedează în faţa acestei furtuni şi îţi voi dovedi toată recunoştinţa mea. Nu-ţi mai vorbesc de interesele dumitale, le iau asupră-mi. Ai să fii fără grijă toată viaţa. Prin mijlocirea lui Bourbonne, care va şti să iasă cu faţa curată, am să fac în aşa fel încât n-ai să duci lipsă de nimic. Dă-mi voie, dragă prietene, să te trădez. Am să-ţi rămân prietenă şi totodată am să mă supun preceptelor lumii noastre. Hotărăşte-te.

Uluit, bietul abate exclamă:

— Aşadar avea dreptate Chapeloud când spunea că, dacă Troubert ar putea să-l tragă de picioare până şi în mormânt, l-ar trage. Doarme în patul lui Chapeloud!

— Degeaba ne mai văicărim, zise doamna de Listomère, nu-i vreme de asta. Haide!

Birotteau era prea bun la inimă ca să nu se supună în minutele hotărâtoare pornirii necugetate spre jertfă, din primul moment. De altfel, viaţa lui nu mai era decât o

agonie. Afundându-i binefăcătoarei sale o privire deznădăjduita, care o îndureră adânc, zise:

— Mă las în voia dumitale. Nu mai sunt decât un *păiuş* de pe uliţă.

Acest cuvânt din Touraine nu poate fi tălmăcit altfel decât prin fir de pai. Dar sunt fire de paie galbene, drăgălaşe, lustruite, strălucitoare de care se bucură copiii; pe câtă vreme păiuşul e firul de pai şters, plin de noroi, tăvălit în şanţurile cu apă, bătut de vânturi, călcat în picioare şi strivit de trecători.

— Dar nu aş vrea, doamnă, să las abatelui Troubert portretul lui Chapeloud; a fost zugrăvit pentru mine, e al meu, spune-i să mi-l dea înapoi şi-i las în schimb tot ce e acolo.

— Foarte bine, zise doamna de Listomère, am să mă duc la domnişoara Gamard. Cuvintele acestea fură spuse într-un fel care destăinuia nemaipomenita sforţare pe care o făcea doamna de Listomère, înjosindu-se ca să măgulească trufia fetei bătrâne. Şi, adăugă ea, am să încerc să împac lucrurile. De-abia mai cutez să sper aşa ceva. Du-te la domnul de Bourbonne să redacteze renunţarea dumitale, aşa cum trebuie, adu-mi actul în regulă; pe urmă, cu ajutorul monseniorului arhiepiscop, poate că o s-o scoatem la capăt.

Birotteau plecă îngrozit, în ochii săi Troubert luase dimensiunile unei piramide. Omul acesta era cu mâinile la Paris, iar cu coatele în mănăstirea Saint-Gatien.

— Să fie el în stare, îşi zise Birotteau, să împiedice pe marchizul de Listomère să ajungă pair al Franţei? *Şi poate, cu ajutorul monseniorului arhiepiscop, s-o scoatem la capăt.*

În faţa unor interese atât de mari, Birotteau se simţea ca o musculiţă: îşi dădea seama cât era de slab.

Ştirea că Birotteau se mută stârni cu atât mai multă uimire cu cât pricina era cu totul de nepătruns. Doamna de

Listomère spunea că nepotul ei, dorind să se însoare şi să-şi dea demisia din serviciu, dânsa avea nevoie de locuinţa vicarului ca să-şi mărească apartamentul. Nimeni nu ştia încă de renunţarea lui Birotteau. În felul acesta, poveţele domnului de Bourbonne erau urmate cu sfinţenie. Aceste două ştiri ajungând la urechile marelui vicar aveau să-i măgulească amorul-propriu, aducându-i la cunoştinţă că familia Listomère, cu toate că nu capitula, rămânea cel puţin neutră şi recunoştea tacit puterea ocultă a congregaţiei; a o recunoaşte nu însemna oare că i se va supune? Procesul însă rămânea pe de-a-ntregul *sub judice*[{26}]. Nu era oare şi supunere şi ameninţare în acelaşi timp?

În această bătălie, familia Listomère luase o atitudine cu totul asemănătoare celei luate de marele vicar; se ţineau departe şi puteau să conducă totul. Dar se întâmplă ceva, grav, care făcu şi mai anevoioasă izbânda celor puse la cale de domnul Bourbonne şi de neamul Listomère, pentru a potoli clica Gamard-Troubert. În ajun, domnişoara Gamard răcise, la ieşirea din catedrală, căzuse la pat şi se credea că e rău bolnavă. Tot oraşul vuia de jalea pe care o stârnea o milă prefăcută. „Sensibilitatea domnişoarei Gamard nu putuse îndura scandalul iscat de acest proces. În ciuda dreptului ei, are să moară de supărare. Birotteau îşi ucide binefăcătoarea.” Acesta era miezul vorbăriei răspândite ele marele sobor al femeilor pe reţeaua sa capilară şi repetată bucuros de tot târgul.

Doamna de Listomère păţi ruşinea de a se fi dus la bătrâna domnişoară, fără să fi putut culege roadele vizitei sale. Ceru cu mare bună-cuviinţă să stea de vorbă cu domnul vicar general. Măgulit poate de faptul că poate primi în biblioteca lui Chapeloud şi în faţa căminului împodobit cu cele două faimoase tablouri contestate pe acea femeie care îl nesocotise, Troubert o făcu pe baroană să aştepte o clipă; apoi, consimţi să-i acorde o audienţă. Niciodată vreun curtean sau vreun diplomat n-au pus mai

multă dibăcie, prefăcătorie şi adâncime, în discutarea intereselor lor particulare sau în felul cum au dus negocieri de interes naţional ca baroana şi abatele Troubert în clipa în care s-au aflat faţă în faţă.

Întocmai ca naşul, care în Evul Mediu îl înarma pe cavaler şi îi întărea încrederea prin poveţe folositoare, în clipa în care intra în luptă, şiretul de bătrân spusese baroanei: „Nu uita care e rolul dumitale, eşti aceea care împacă lucrurile, iar nu parte interesată. Troubert este şi el un mijlocitor. Cântăreşte-ţi cuvintele! Studiază mlădierile glasului vicarului general. Dacă îşi mângâie bărbia, înseamnă că l-ai cucerit.”

Sunt unii desenatori cărora le-a plăcut să arate în caricatură contrastul întâlnit adeseori între ce zice şi ce gândeşte omul. Aici, ca să nu ne scape interesul ce-l înfăţişează duelul de cuvinte care a avut loc între preot şi nobila doamnă, este nevoie să dezvăluim gândurile pe care şi le-au ascuns unul altuia, sub nişte fraze în aparenţă neînsemnate. Doamna de Listomère începu prin a-şi exprima părerea de rău pe care i-o pricinuia procesul lui Birotteau, pe urmă vorbi de dorinţa ei de a pune capăt o dată acestei afaceri, spre binele ambelor părţi.

— E prea târziu, doamnă, zise abatele cu un glas adânc, preacinstita domnişoară Gamard e pe moarte... *(Îmi pasă tot atât de proasta asta de fată bătrână ca de împăratul Chinei* – gândea el – *dar mi-ar conveni să dau vina morţii ei pe voi şi să aveţi mustrări de cuget, dacă sunteţi destul de nerozi ca să vă potriviţi.)*

— Domnule, răspunse baroana, când am aflat că s-a îmbolnăvit, i-am cerut domnului vicar o renunţare pe care voiam să i-o aduc acestei evlavioase domnişoare... *(Te ştiu eu, hoţoman ce eşti!* – gândea ea – *dar nu mai suntem la cheremul tău. Şi dacă iei renunţarea, ai să te dai de gol, ai să-ţi mărturiseşti complicitatea.)*

Se făcu o clipă de tăcere.

— Nu mă privesc treburile lumeşti ale domnişoarei Gamard, spuse în sfârşit preotul, plecându-şi pleoapele mari peste ochii de vultur, ca să-şi ascundă tulburarea. *(Oho! n-ai să mă învârteşti tu pe mine! Dar Domnul fie lăudat! blestemaţii de avocaţi n-au să se mai amestece într-o afacere care putea să mă murdărească. Ce-or fi vrând însă Listomèrii ăştia că se pun astfel în slujba mea?)*

— Domnule, răspunse baroana, treburile domnului Birotteau îmi sunt mie tot atât de străine pe cât îţi sunt dumitale interesele domnişoarei Gamard, dar, din nenorocire, o dezbatere în privinţa lor poate să vatăme credinţa şi nu văd în dumneata decât un mijlocitor, în clipa în care şi eu vin pentru o împăcare… *(Să nu ne păcălim unul pe altul, domnule Troubert,* gândea baroana. *Îţi dai seama de sensul enigmatic al acestui răspuns?)*

— Să vatăme credinţa, doamnă? zise marele vicar. Credinţa e mult prea sus ca oamenii să se poată atinge de ea. *(Credinţa sunt eu,* gândea el.)

— Dumnezeu are să ne judece fără greşeală, doamnă, adăugă el, nu recunosc altă judecată decât a lui.

— Foarte bine, domnule, răspunse ea, să încercăm să împăcăm judecata oamenilor cu judecata lui Dumnezeu. *(Da, credinţa eşti tu!)*

Abatele Troubert schimbă tonul:

— Domnul nepotul dumitale n-a fost la Paris? *(Aţi dat şi de mine acolo,* gândea el. *Aş putea să vă strivesc, pe voi care m-aţi dispreţuit. Aţi venit să vă daţi bătuţi!)*

— Da, domnule, îţi mulţumesc pentru grija pe care i-o porţi. Deseară se întoarce la Paris, l-a chemat ministrul care a fost foarte bun cu noi şi n-ar vrea să audă că pleacă din armată. *(Nu o să ne faci praf, iezuitule* – îşi spunea – *îţi înţeleg gluma.)*

O clipă de tăcere.

— Nu găsesc că s-a purtat cum trebuia în această afacere, urmă ea, dar trebuie să-l iertăm pe un marinar că

nu se pricepe în drept. *(Să fim aliaţi,* gândea ea. *Nu câştigăm nimic războindu-ne.)*

Un zâmbet uşor se pierdu în cutele feţei abatelui:

— Ne-a făcut serviciul de a afla preţul acestor două picturi, zise el uitându-se la tablouri, vor fi o frumoasă podoabă pentru capela Maicii Domnului. *(Mi-ai făcut o epigramă* – gândea el – *iată două, nu ne mai datorăm nimic, doamnă.)*

— Dacă le dăruieşti catedralei Saint-Gatien, te-aş ruga să mă laşi să ofer nişte cadre vrednice de locaş şi de operele acestea. *(Tare aş vrea să te fac să mărturiseşti că râvneai la mobilele lui Birotteau,* gândea ea.)

— Nu sunt ale mele, spuse preotul, mereu cu ochii în patru.

— Iată însă, zise doamna de Listomère, un act înscris, care înlătură orice discuţie şi le restituie domnişoarei Gamard. Zicând acestea puse pe masă scrisoarea cu renunţarea. *(Vezi, domnul meu* – gândea ea – *câtă încredere am în dumneata.)* A împăca pe doi creştini e o faptă vrednică de dumneata, vrednică de caracterul dumitale ales, adăuga ea; deşi abatele Birotteau mă interesează prea puţin în clipa de faţă.

— Dar e în gazdă la dumneata, zise el, întrerupând-o.

— Nu, domnule, nu mai stă la mine. *(Senatoria cumnatului meu şi gradul în armată al nepotului meu mă îndeamnă să fac multe mişelii,* gândea ea.)

Abatele rămase nepăsător, dar liniştea lui era semnul emoţiilor celor mai violente. Numai domnul de Bourbonne pătrunsese taina acestei păci aparente. Preotul izbândise.

— Dar de ce ai luat asupra dumitale sarcina de a obţine actul de renunţare? întrebă el sub îndemnul unui sentiment asemănător cu acela care face pe o femeie să insiste să i se repete un compliment.

— Nu am putut să-mi stăpânesc o pornire de compătimire. Birotteau, a cărui slăbiciune de caracter dumneata desigur că o cunoşti, m-a rugat stăruitor să mă

văd cu domnişoara Gamard, ca să dobândesc, în schimbul renunţării lui la…

Abalele se încruntă.

— …la nişte drepturi recunoscute de către avocaţi de frunte, portretul…

Preotul se uită la doamna Listomère.

— …portretul lui Chapeloud, zise ea mai departe. Hotărăşte dumneata. *(Ai pierde procesul, dacă te-ai judeca,* gândea ea.)

Accentul pe care-l pusese baroana pe cuvintele „avocaţi de frunte” îl făcu pe preot să vadă că ea îşi dădea seama şi de puterea şi de părţile slabe ale inamicului. Doamna de Listomère se arătă atât de iscusită în faţa acestui vechi şi încercat cunoscător de oameni, în cursul acestei convorbiri care continuă îndelung pe acest ton, încât abatele coborî la domnişoara Gamard să-i ceară răspuns la tranzacţia propusă.

Troubert se întoarse numaidecât.

— Iată, doamnă, cuvintele sărmanei muribunde: „Domnul abate Chapeloud mi-a dovedit prea multă prietenie – mi-a spus dânsa – ca să mă pot despărţi de portretul său”. Cât despre mine, urmă el, dacă ar fi fost al meu, nu l-aş fi dat nimănui. Am avut pentru bietul răposat sentimente prea statornice, ca să nu mă socot îndrituit să mă bat cu lumea întreagă pentru portretul lui.

— Domnule, să nu *ne certăm* pentru o pictură proastă. *(Îmi pasă de ea, tot atât cât şi dumitale,* gândea ea.) Păstraţi-o, o să facem o copie. Mă felicit că am putut să sting acest trist şi nenorocit proces, mulţumită căruia, în ceea ce mă priveşte, am avut plăcerea să te cunosc. Am aflat din auzite că joci foarte bine whist. Ai să ierţi curiozitatea unei femei, zicea ea zâmbind. Dacă ai binevoi să vii să joci din când în când la mine, să nu te îndoieşti de primirea călduroasă care te aşteaptă.

Troubert îşi mângâie bărbia. *(„L-am prins! Bourbonne avea dreptate,* gândea el, *îşi are şi el partea lui de*

vanitate.”)

Într-adevăr, în clipa aceea vicarul încerca senzaţia ameţitoare căreia Mirabeau nu i se putea împotrivi, atunci când, în zilele lui de mărire, i se deschise în faţa trăsurii porţile unei case mari, altădată închisă pentru el.

— Doamnă, răspunse el, sunt prea mult ocupat ca să mai pot ieşi în lume; dar pentru dumneata ce nu se poate face? *(Bătrâna domnişoară are să crape, am să-i câştig pe Listomèri şi am să-i servesc, dacă mă servesc şi ei,* gândea el. *E mai bine să-i am de prieteni decât de duşmani.)*

Doamna de Listomère se întoarse acasă cu nădejdea că arhiepiscopul va duce la bun sfârşit o împăcare atât de bine începută. Dar nu i-a fost dat lui Birotteau nici măcar să profite de pe urma renunţării sale… A doua zi, doamna de Listomère află de moartea domnişoarei Gamard. Nimeni nu se miră, la deschiderea testamentului bătrânei domnişoare, că îl făcuse pe abatele Troubert legatar universal. Averea ei fu preţuită la o sută de mii de taleri. Vicarul general trimise doamnei de Listomère două invitaţii la slujba şi la convoiul funebru al prietenei sale, una pentru dânsa, cealaltă pentru nepotul ei.

— Trebuie să mă duc, zise ea.

— Nici nu se poate altfel, exclamă domnul de Bourbonne. Monseniorul Troubert vă pune la încercare, ca să vă poată judeca. Baroane, du-te până la cimitir, adăugă el, întorcându-se către locotenentul de marină care, spre nenorocul lui, nu plecase încă din Tours.

Se făcu slujba religioasă şi fu de o măreţie bisericească neînchipuită. Un singur om a plâns. Era Birotteau, care singur, într-o capelă retrasă şi nevăzut de nimeni, se crezu vinovat de această moarte şi se rugă fierbinte pentru sufletul răposatei, tânguindu-se amarnic că nu a putut dobândi de la ea iertarea greşelilor lui.

Abatele Troubert însoţi trupul neînsufleţit al prietenei sale până la groapă. Pe marginea ei rosti o cuvântare, în

care, mulţumită talentului său, icoana vieţii meschine duse de testatoare luă proporţii monumentale. Cei de faţă băgară de seamă aceste cuvinte din peroraţie:

„Viaţa ei, alcătuită din zile închinate lui Dumnezeu şi credinţei întru el, această viaţă împodobită de atâtea fapte bune săvârşite în tăcere, de atâtea virtuţi smerite şi neştiute, a fost zdrobită de o durere pe care am numi-o nemeritată, dacă în pragul veşniciei am putea uita că toate restriştile ne sunt trimise de Dumnezeu. Numeroşii prieteni ai acestei cuvioase femei, cunoscând nobleţea şi curăţia sufletului ei, au prevăzut că ar putea îndura totul, afară numai de nişte bănuieli care îi veştejeau întreaga viaţă. Aşadar, poate că providenţa a adus-o în Sânul lui Dumnezeu, ca să o cruţe de mizeriile noastre. Fericiţi cei ce se pot odihni pe această lume, împăcaţi cu ei înşişi, aşa cum Sophia se odihneşte acum în lumea celor prea fericiţi, în veşmântul ei de nevinovăţie!”

— După ce şi-a terminat această cuvântare umflată – reluă domnul de Bourbonne, care povesti doamnei de Listomère amănuntele înmormântării, în clipa în care, isprăvindu-se jocul de cărţi, se găseau singuri cu baronul, cu uşile închise – închipuiţi-vă, dacă e cu putinţă, pe acest Ludovic al XI-lea în straie preoţeşti{27} scuturându-şi pentru ultima oară mătăhuzul plin de agheasmă. Domnul de Bourbonne luă cleştele şi imită atât de bine gestul abatelui Troubert, încât baronul şi mătuşa sa nu se putură împiedica să zâmbească.

— Numai aici, reluă bătrânul proprietar, a dat greş. Până atunci, ţinuta lui a fost desăvârşită, dar i-a fost fără îndoială cu neputinţă, în clipa când se cotorosea pentru totdeauna de această fată bătrână, pe care o dispreţuia la culme şi o ura poate tot atât de mult ca şi pe Chapeloud, să nu-şi trădeze bucuria într-un gest.

A doua zi de dimineaţă, domnişoara Salomon veni să ia dejunul la doamna de Listomère şi, foarte tulburată, îi spuse

la sosire:

— Bietul nostru abate Birotteau a primit adineauri o lovitură groaznică, care dă pe faţă o ură dintre cele mai îndelung socotite. A fost numit preot în Saint-Symphorien.

Saint-Symphorien este un cartier din Tours, aşezat dincolo de pod. Podul acesta, unul dintre cele mai frumoase monumente ale arhitecturii franceze, are o lungime de o mie nouă sute de picioare, iar cele două pieţe de la capetele lui sunt cu desăvârşire asemănătoare.

— Îţi dai seama? urmă ea după un mic răstimp de tăcere şi foarte mirată de răceala pe care o arăta doamna de Listomère la auzul acestei ştiri. Acolo abatele Birotteau are să se simtă ca la o sută de poşte de Tours, de prietenii săi, de toţi şi de toate. Nu e oare surghiunul cel mai groaznic să fii smuls dintr-un oraş pe care ochii au să-l vadă în fiecare zi şi în care nu va putea să mai vină de fel? El care, de când cu nenorocirea lui, de-abia mai poate să meargă, va trebui să bată cale de o poştă ca să ne vadă. În clipa asta, nenorocitul e la pat, are friguri. Prezbiteriul de la Saint-Symphorien e umed şi friguros, iar parohia nu are destule mijloace ca să-l repare. Bietul bătrân are să fie îngropat acolo ca într-un adevărat mormânt. Ce groaznică lucrătură!

Iar acum, ne va fi poate de ajuns ca să încheiem această povestire, să facem cunoscute câteva întâmplări şi să schiţăm un ultim tablou.

După cinci luni, vicarul general fu numit episcop. Doamna de Listomère murise şi lăsase prin testament o rentă de o mie cinci sute de franci abatelui Birotteau. În ziua în care se află de testamentul baroanei, monseniorul Hyacinthe, episcop de Troies, era gata să plece din Tours ca să meargă şi să-şi ia reşedinţa în eparhia sa. Dar îşi amână plecarea. Furios că a fost jucăria unei femei cu care dăduse mâna în vreme ce ea şi-o întindea în taină pe a ei unui om pe care el îl socotea de duşman, Troubert ameninţă din nou viitorul baronului şi înălţarea la rangul de pair a marchizului de

Listomère. În plină adunare, în salonul arhiepiscopului, el rosti unul din acele cuvinte bisericeşti, încărcat de răzbunare şi plin de mieroasă blândeţe. Ambiţiosul marinar se duse la acest preot neînduplecat, care fără îndoială îi impuse nişte condiţii foarte aspre, de vreme ce purtarea baronului dovedi cel mai deplin devotament faţă de voinţa cumplitului iezuit. Printr-un act autentic, noul episcop restitui casa domnişoarei Gamard bunurilor catedralei, dărui biblioteca şi cărţile lui Chapeloud seminarului şi afierosi cele două tablouri contestate capelei Sfintei Fecioare, dar îşi păstră portretul lui Chapeloud. Nimeni nu şi-a putut tălmăci rostul acestei renunţări aproape totale la moştenirea domnişoarei Gamard. Domnul de Bourbonne presupunea că episcopul îşi păstrase în taină partea lichidă, ca să fie în măsură să-şi ţină cu cinste rangul la Paris, dacă, ar fi trimis pe banca episcopilor la Camera înaltă. În sfârşit, în ajunul plecării monseniorului Troubert, şiretul bătrân ghici, în sfârşit, tâlcul tainic al acestei acţiuni, lovitură de graţie dată de cea mai stăruitoare dintre toate răzbunările celei mai slabe dintre toate victimele. Moştenirea lăsată prin testament de doamna de Listomère lui Birotteau fu atacată de baronul de Listomère pe motiv de „captatio”[{28}]. La câteva zile după intentarea acţiunii, baronul fu numit căpitan de vas. Printr-o măsură disciplinară, preotul din Saint-Symphorien fusese suspendat. Mai-marii bisericii judecau procesul de mai înainte. Ucigaşul răposatei Sophie Gamard era, prin urmare, un ticălos! Dacă monseniorul Troubert şi-ar fi păstrat moştenirea bătrânei domnişoare, anevoie ar fi putut să-l cenzureze pe Birotteau.

În clipa în care monseniorul Hyacinthe, episcop de Troies, trecea în trăsura de poştă de-a lungul cheiului Saint-Symphorien ducându-se la Paris, bietul abate Birotteau fusese scos la soare într-un fotoliu, deasupra unei terase. Acest biet preot, lovit de arhiepiscopul său, era palid şi slab. Suferinţa întipărită pe trăsăturile feţei lui descompunea tot

chipul acela care odinioară era atât de blând şi atât de vesel. Pe ochii săi, altădată plini de nevinovata plăcere a bunului trai şi scutiţi de povara ideilor, boala aşternea un văl care aducea a gândire. Nu mai era decât scheletul acelui Birotteau care îşi petrecea timpul, anul trecut atât de gol dar aşa de mulţumit, prin le Cloître. Episcopul aruncă asupra victimei sale o privire de dispreţ şi de milă, apoi se înduplecă să uite de ea, şi trecu mal departe.

Nu încape îndoială că în alte vremuri, Troubert ar fi fost un Hildebrand sau un Alexandru al VI-lea{29}. Astăzi biserica nu mai e o putere politică şi nu mai absoarbe forţele oamenilor singuratici. Celibatul, deci, are acest principal cusur că însuşirile omului tinzând spre o singură pasiune, egoismul, face din celibatar o fiinţă vătămătoare sau nefolositoare. Trăim într-o vreme în care vina guvernelor este de a fi făcut nu atât Societatea pentru Om, cât Omul pentru Societate. Se dă o luptă necurmată între individ şi sistemul care vrea să-l exploateze şi pe care încearcă să-l exploateze în folosul său; pe câtă vreme odinioară, omul, cu adevărat liber. se arăta mai mărinimos faţă de interesul obştesc. Cercul în mijlocul căruia se frământă oamenii s-a lărgit pe nesimţite: sufletul în stare să îmbrăţişeze sinteza nu va fi niciodată decât o măreaţă excepţie; căci, de obicei, în morală ca şi în fizică, mişcarea pierde în intensitate ceea ce câştigă în întindere? Societatea nu trebuie să se bizuie pe excepţii. Mai întâi, omul a fost numai şi numai părinte şi inima lui a bătut cu căldură, adunat în raza familiei lui. Mai târziu a trăit pentru un clan, sau pentru o mică republică; de aci se trag marile jertfiri istorice ale Greciei şi ale Romei. Apoi, a devenit omul unei caste sau al unei religii, pentru măreţia căreia s-a dovedit adeseori sublim; dar aci, câmpul intereselor sale se – întinse peste toate tărâmurile spirituale. Astăzi viaţa lui e legată de aceea a unei patrii nemărginite; în curând familia lui va fi, se zice, lumea întreagă. Acest cosmopolitism moral, speranţa Romei creştine, nu e oare o sublimă greşeală? E atât de firesc să

crezi în înfăptuirea unei nobile himere, în înfrăţirea tuturor oamenilor. Dar vai! făptura omenească nu are proporţii atât de dumnezeieşti. Sufletele simplilor cetăţeni, ale capilor de familie, nu vor, fi destul de largi ca să cuprindă sentimentele hărăzite oamenilor mari. Unii fiziologi cred că, atunci când creierul se măreşte în acest fel, inima trebuie să se micşoreze. Greşeală! Egoismul aparent al oamenilor care poartă în sânul lor o ştiinţă, o naţiune sau o lege nu este oare cea mai nobilă dintre pasiuni şi, oarecum, maternitatea maselor? Pentru a da naştere unor popoare noi, sau pentru a produce idei noi, nu trebuie să întrunească în minţile lor puternice sânii mamelor şi puterea lui Dumnezeu? Istoria unora ca Inocenţiu al III-lea{30}, ca Petru cel Mare şi a tuturor conducătorilor de secol şi de popoare, ar putea dovedi, la nevoie, într-o ordine foarte înaltă, acea uriaşă gândire, pe care Troubert o înfăţişa în fundul mănăstirii Saint-Gatien.

Saint-Firmin, aprilie 1832

Sfârşit

{1} *Le cloître* – numele înseamnă: „mănăstirea”.
{2} *Jocul de whist* – joc de cărţi, de provenienţă engleză, care se joacă în echipe adversare – doi contra doi; *whistul* şi *bostonul* se jucau mult în vremea Restauraţiei şi a monarhiei din iulie, constituind una dintre nenumăratele forme ale „modelor” aduse din Anglia; preoţii, după cum se vede, jucau şi ei.
{3} *Restauraţia* – epoca dintre 1814 şi 1830, timp în care, cu ajutorul armatelor străine, a avut loc în Franţa restaurarea dinastiei Bourbonilor.
{4} *Hoc erat in votis* – în limba latină: „Aceasta îmi e dorinţa”; expresia se găseşte într-o satiră a poetului latin Horaţiu (II, 6, 1) şi se referă la dorinţa cea mai puternică a cuiva.
{5} *Vicar... canonic* – grade eclesiastice din biserica catolică; vicarul este supleantul preotului parohial; „marele vicar” sau „vicarul general” este locţiitorul episcopului; canonicul este membru al consiliului episcopal.
{6} *Banda neagră* – asociaţie de speculanţi constituită după revoluţia din 1789—1794; membrii ei cumpărau mai ales castele pentru a le dărâma şi a vinde materialele şi mobilierul.
{7} *Dulapuri* de *Boulle* – mobilă ce poartă numele sculptorului-tâmplar André-Charles Boulle (1642—1732), care încrusta în lemn fire de aramă şi de baga.
{8} *Un bătrân oratorian* – oratorienii erau membrii unei congregaţii religioase fundate la Roma în secolul al XVI-lea; printre ei se aflau mulţi erudiţi.
{9} *Covorul Aubusson* – printre manufacturile franceze cu faimă, unde se lucrau covoare şi tapiţerii, era şi cea de la Aubusson, capitala arondismentului Creuse.
{10} *La Quotidienne* – Cotidianul, (sau mai curând *Cotidiana)* era una dintre gazetele cele mai conservatoare din timpul Restauraţiei.
{11} *Badebec* – în capitolul III al cărţii a II-a *(Pantagruel)* din romanul satiric al lui Rabelais, *Gargantua* şi *Pantagruel,* uriaşul Gargantua nu ştie dacă să se bucure de naşterea fiului său Pantagruel sau să se întristeze de moartea soţiei sale Badebec (al cărei nume însemna în mai multe dialecte din Franţa: gură-cască, hahaleră).
{12} *O Sfântă Fecioară de Valentin... un Crist de Lebrun* – tablouri de pictori francezi cunoscuţi. Valentin de Boulogne a trăit între 1591 şi 1634, iar Lebrun (Charles) (1619—1690) a decorat palatul din Versailles.
{13} *Ergo* – în limba latină: „deci” „aşadar”; cuvânt cu care se încheia un raţionament.
{14} *Un Sixtus al V-lea* – Sixtus al V-lea a fost papă între 1585 şi 1590; fusese ales de cardinali fiindcă părea bolnav pe moarte; o dată papă, el îşi regăsi însă vigoarea, depunând toate străduniile pentru reorganizarea ordinelor religioase.
{15} *Părerile lor personale despre politică, religie şi literatură* – după cum se vede mai jos, părerile celor două personaje sunt foarte departe de realităţi: Napoleon I a murit în 1821, Ludovic al XVII-lea era mort din 1795, cele două Camere (din care una aristocratică) nu ameninţau clerul, iar în timpul Revoluţiei nu muriseră pe eşafod mai mult de câteva mii de oameni.

{16} *În fundul Tebaidelor* – Tebaida era o regiune a vechiului Egipt, în care s-au retras primii sihaştri creştini.
{17} *Sistemul de cognomologie al lui Sterne* – scriitorul englez Laurence Sterne (1713—1768), autor mult apreciat de Balzac pentru ironia lui, dezvolta caracterele personajelor sale pe baza preferinţelor, apucăturilor, numelor acestora.
{18} *La nouvelle Héloïse* – roman sentimental de J.-J. Rousseau (1761); eroina, Julie, e o „nouă Heloiză" prin dragostea ei statornică şi curată pentru tânărul Saint-Preux, dragoste care o aminteşte pe cea a Heloizei din secolul al XII-lea pentru filosoful Abélard.
{19} *Oenologie* – ştiinţa care se ocupă cu studiul vinului; în limba greacă, *oinos* – vin.
{20} *Acest Fabius în halat şi papuci* – aluzie la prodictatorul roman Fabius Cunctator, zis Temporizatorul, care, în secolul al III-lea î.e.n., a ştiut printr-o tactică prudentă să oprească înaintarea lui Hanibal.
{21} „Citta dolente" *a fetelor bătrâne* – în *Divina Comedie* a lui Dante, poarta care duce în Infern, loc de suferinţă *(„citta dolente"),* poartă o inscripţie care începe cu cuvintele: *„per me si va nella citta dolente"* („Prin mine mergi în cetatea durerii") *(Infernul,* cântul III).
{22} *Consiliul celor zece* – consiliu secret al vechii Veneţii, compus din zece aristocraţi care aveau drept de control chiar asupra dogelui.
{23} *Sanhedrinul* – tribunalul de la Ierusalim al vechilor evrei; prin extensiune: adunare în care se deliberează.
{24} *Avocatul liberalilor* – în Franţa Restauraţiei, liberalii constituiau principalul partid burghez de opoziţie şi erau consideraţi duşmani politici ai reprezentanţilor aristocraţiei: şi clerului de la guvern; de aceea, baronul de Listomère nu se putea duce să-l consulte pe avocatul liberalilor decât pe ascuns.
{25} *Pair al Franţei* – membru al Camerei superioare, în timpul Restauraţiei.
{26} *Sub judice* – în limba latină: în stare de judecată (expresie juridică).
{27} *Acest Ludovic al XI-lea în straie preoţeşti* – pentru acţiunile lui calculate, pentru politica lui vicleană, Troubert e comparat cu Ludovic al XI-lea, rege al Franţei între 1461 şi 1483, care a ştiut, prin diverse vicleşuguri, să-şi înfrângă adversarii dinafară şi dinăuntrul ţării şi să ajungă la o autoritate regală deplină.
{28} *„Captatio"* – termen juridic latinesc referitor la captarea unei moşteniri sau unei donaţii prin manevre perfide; dovedirea unei asemenea situaţii poate duce la anularea testamentului respectiv.
{29} *Hildebrand sau... Alexandru al VI-lea* – Hildebrand, papă între 1073 şi 1085, sub numele de Grigore al VII-lea, a făcut temută autoritatea papală, umilind la Canosa pe împăratul Germaniei şi luând măsuri de disciplină eclesiastică (celibatul preoţilor catolici etc.); Alexandru al VI-lea (Borgia), papă între 1492 şi 1503, şi-a întărit şi el autoritatea faţă de marii seniori italieni.

{30} *Inocenţiu al III-lea* – papă între 1198 şi 1216, a fost în conflict cu regele Franţei, Filip-August şi cu regele Angliei, Ioan fără de Ţară; tot el a luat iniţiativa cruciadei a IV-a şi a instigat represiunea împotriva albigejizilor eretici.